

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI

FILOZOFICKÁ FAKULTA

KATEDRA BOHEMISTIKY

Pavla VOJTOVÁ

CÍRKEVNĚSLOVANSKÁ PROLOŽNÍ LEGENDA O SV. LUDMILE

CHURCH SLAVONIC PROLOGUE LEGEND OF ST. LUDMILA

Bakalářská diplomová práce

Vedoucí práce: doc. Mgr. Miroslav VEPŘEK, Ph.D.

Olomouc 2018

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala samostatně za použití pouze uvedené literatury.

V Olomouci 27. 6. 2018

.....

vlastnoruční podpis

Za vedení této bakalářské práce, čas jí věnovaný a milý přístup vřele děkuji panu doc. Mgr. Miroslavu Vepřkovi, Ph.D.

Obsah

Úvod.....	1
1 Proložní kniha.....	2
2 Dělení a vývoj staroslověnštiny.....	5
2.1 Stav staroslověnštiny za dob Cyrila a Metoděje.....	5
2.2 Hláskové rozdíly ve vývoji češtiny a ruštiny.....	6
3 Praktická část.....	8
3.1 Ludmila.....	8
3.2 Václav.....	9
3.3 Bořivoj.....	11
3.4 Vratislav.....	14
3.5 Srbská (země).....	16
3.6 Oddána.....	18
3.7 Porodila 3 syny a dcery.....	19
3.8 Snacha.....	20
3.9 Tetín.....	22
3.10 Pod stěnou hradební.....	24
3.11 „Uvivalo“.....	25
3.12 Praha.....	27
3.13 Velmož.....	29
3.14 Kostel svatého Jiří.....	31
3.15 Znamenja i čudesa.....	32
3.16 Žila let 60 i 1 léto.....	33
3.17 V den sobotní, v první hodině noční.....	34
Závěr.....	35
Anotace.....	36
Resumé.....	37
Užitá literatura.....	38
Přílohy.....	40
Text legendy.....	40
Překlad.....	43

Úvod

Legendy přinášejí poznatky o době dávno minulé. Zejména hagiografie sepsána na počátcích českého státu umožňuje historikům poznat stav tehdejší společnosti a získat poznatky, které by jinak nebylo možné odhalit, protože jediné další prameny, které přinášejí informace o tehdejší době, jsou anály sepsané v sousedních zemích. Přestože i ty nejdobovější legendy nereflktují svou současnost, resp. blízkou minulost, úplně věrně, přinášejí nesporné, zajímavé i důležité poznatky ze stránky lingvistické, proto si velmi ceníme zejména památek dochovaných v církevní slovanštině (resp. staroslověněštině). Ukazují, v jaké podobě se asi vyvíjel náš jazyk a zda a jaké kontakty probíhaly mezi jednotlivými jazyky, resp. nářečími, což může dokreslit i představu politických styků v raném (příp. i vrcholném) středověku. Tento vývoj si budeme moci dobře znázornit na námi zkoumané legendě, která se vyvíjela v ruském prostředí, ale jejíž původ je předpokládán český.

K údajům, které nám poskytují legendy, musíme přistupovat řádně skepticky, i ty nejautentičtější legendy jsou stále literárními díly s jasnou agendou, oslavit život a umučení svätce a jeho svatost doložit zázraky, které se kolem jeho osoby udály. Není divu, že se původní konotát samotného slova legenda (tj. text určený k předčítání) přesunul až k významu smyšlenka. Legendy, stejně jako většina příběhů, při svém předávání rostly a přibývalo v nich zázraků, ale i chyb. Skepticky musíme posuzovat i k dataci legend, což je sám o sobě těžký úkon, legendisté své legendy nedatovali, měli tendence se hlásit k událostem starším, čímž by získali pro své dílo větší vážnost, a v neposlední řadě se spousta legend dochovala v mnohem mladších rukopisech. V takovém případě je právě více než nápomocná diachronní lingvistika, která dokáže správně (v rámci století) zařadit i texty, na kterých se projevil vliv vývojových změn v jazyce.

Legendy jsou jediným zdrojem, z kterého se dozvídáme o existenci kněžny Ludmily, anály i dobové kroniky o ní mlčí, jen jednou čteme v análech fuldských jméno Ludmilina manžela a prvního historicky doloženého českého knížete, Bořivoje I.

Nejvýznamnější hagiografická díla psaná v církevní slovanštině jsou velkomoravské legendy *Život Konstantinův* a *Život Metodějův*. Z tvorby na českém území můžeme jmenovat První a Druhou slovanskou svatováclavskou legendu a hypotetickou Legendu X, která pojednávala o životě a umučení kněžny Ludmily, a jejíž zkrácená verze se dochovala v podobě Proložní legendy o sv. Ludmile.

Latinských legend o českých svätcích zaznamenáváme několik. Fuit in provincia Boemorum (nazývanou také jako Menkenova legenda), Crescende fide, Kristiánova legenda, Difundente sole a Gumpoldova legenda. Latinská písemná tradice se v Čechách začala rozvíjet již brzy po křtu knížete Svyatopluka I. v Řezně r. 895 a zcela zvítězila nad staroslověnským písemnictvím roku 1096 po definitivním vyhnání mnichů ze Sázavského kláštera, čímž byla plně potlačena staroslověnská liturgie na českém území. Právě odchod sázavských mnichů byl pravděpodobně příčinou toho, že se legenda o sv. Ludmile dostala na Kyjevskou Rus, kde z ní vznikl stručný výtah do synaxářů. Obsáhlá staroslověnská legenda o, pro Rusy, cizí svätici pak byla ztracena.

1 Proložní kniha

Prolog, jiným výrazem synaxář, je sborník liturgických životopisných textů, které jsou řazeny podle dat, ke kterým se texty váží, zpravidla pak k úmrtí nebo přenesení ostatků světců a mučedníků. Tyto dvě události byly a jsou považovány za nejdůležitější okamžiky v životech svatých. Úmrtí je považováno za počátek druhého světceva života, který naskýtá možnost mnohých zázraků, přenesení ostatků je pak často považováno za součást kanonizačního procesu. (Porovnejme tento akt s novodobým zvykem pohřbívat, případně přenášet ostatky významných českých osobností na Vyšehradský hřbitov.) Legendy zapsané v prologu se zpravidla čtou na ranní bohoslužbě po šesté písni kánonu.

Samotné pojmenování prolog, jak uvádí např. Bláhová a Konzal,¹ vzniklo oproti pojmenování synaxář chybou. Slovo synaxář se odvozuje od řeckého *synaxis*, což znamená sbírku nebo shromáždění, synaxář tedy buď označuje sbírku textů, nebo texty určené pro čtení před shromážděním. Oproti tomu slovo prolog nese označení dobře známé každému čtenáři. Prolog značí předmluvu. Tu právě měly i řecké synaxáře, ve kterých se ty ruské inspirovaly. Název předmluvy pak přešel v název celé sbírky slovanské.

Jak uvádí N. J. Serebrjanskij², ruské Prology se dělí do dvou redakcí, první a druhé. První redakce, starší, české světce nezmiňuje. Písaři se drželi starého pravidla, podle řeckého vzoru, které dovolovalo uvádět nejvýše tři životopisy k jednomu datu. Na den 16. září jsou zapsány životy tří světců: Eufemije, Sebastiany a Melitiny. Aby se i později dostalo pravidla tří svatých na den, byla Melitina přesouvána na 17. září. Už dříve byly ale tendence vepisovat na prázdná místa proložních knih alespoň poznámky o pamětihodných osobách a místních svatých. Právě skrze tyto poznámky a vsuvky se definuje přechodní skupina prologů, ve které např. můžeme najít zmínky o českých světcích, tedy jasný doklad, že opisovači považovali za vhodné tyto postavy v Prologu zmínit, ale ještě nevystupují v celém vlastním příběhu, který bude do Prologu zařazen až v rámci tzv. druhé redakce. Legendy o českých světcích ale rozhodně nenajdeme ve všech rukopisech druhé redakce, ta byla natolik roztržštěně koncipována, že se v některých rukopisech nenachází např. legendy o sv. Olze, která byla mezi lidem velmi populární, a ke které byla mnohdy sv. Ludmila v Rusku přirovnávána.³

Úprava legendy pro prolog spočívala zejména v jejím zkrácení. To logicky vyplývá z praktického využití legendy během kázání, kdy se posluchači nemohou zahlcovat přílišnými detaily (v našem případě navíc o cizích světcích). Krácení legend do proložní edice bylo dobře sledováno na legendách, které se dochovaly v plné i v proložní verzi. Nutno ale dodat, že u svatováclavské proložní legendy se vyskytují určité odchylky od celkového úzu, primárně vznikala z první staroslověnské legendy, ale byly do ní dodávány údaje ze slovanského překladu legendy Gumpoldovy. Také byla ovlivněna legendou ludmilskou. U svatováclavské legendy navíc sledujeme vliv

¹ Bláhová, Konzal, 1976, str. 265

² Serebrjanskij, 1929, str. 47-49

³ Obě byly kněžny z počátku vzestupu svých říší, obě stály u příchodu křesťanství a obě daly vzniknout vládnoucí dynastii.

ruských legend o sv. Borisovi a Glěbovi⁴, kteří byli zavražděni svým starším bratrem a ke kterým byl logicky Václav přirovnáván.

Legendu, ze které ale vznikala Proložní legenda o svaté Ludmile bohužel zachovanou nemáme. Zato můžeme naši zkrácenou verzi dobře porovnávat s legendami latinskými, které mají dobře viditelnou příbuznost s legendou staroslověnskou. Jsou to legendy Fuit in provincia Boemorum a Kristiánova legenda.⁵ Jestliže jsme si ale výše řekli, že jednotlivé Prology nebyly totožné, co se obsahu týče, nebyly totožné ani texty jednotlivých legend. Přirozeně vznikaly tendence upravit legendu tak, aby jí posluchač co nejlépe porozuměl. Cize znějící jména byla tedy přepisována do ruské výslovnosti, čímž docházelo ke komolení, případně dokonce k záměnám osob.⁶ Příležitostně byly jednotlivé opisy ještě více kráceny, nebo naopak do nich byly vpisovány dodatečné informace, které měly pomoci vysvětlit nějaký uváděný údaj. Není snad potřeba dodávat, že tyto informace byly mnohdy nepřesné či zcela smyšlené. Dokladem budiž až směšný příklad z rukopisu č. 189, jak jej uvádí Serebrjanskij,⁷ kdy je jako zosnovatel vraždy kněžny Ludmily uváděn sám svatý Václav v svědomitě přetvořené větě: „Václav počal pomýšleti zlo proti Ludmile, bábě svojí, i všemožně hledal, jak ji zahubiti.“

Serebrjanskij dále dokládá původ proložních legend o sv. Ludmile i sv. Václavu z rukou téhož skladatele, čemuž napovídá jak literární provedení, tak historické souvislosti. Pokud se legendy dostaly na Rus z důvodu vyhnání sázavských mnichů, jistě je stíhal tentýž osud. Podle Serebrjanskeho jsou obě proložní legendy původu jihoruského, až odtud se později šířily. Dokládá to skrze proložní legendu o přenesení ostatků sv. Václava, která vychází z textu Vostokovy (tj. jihoruské) redakce. Vznik obou legend pak datuje do druhé poloviny 12. stol., nejpozději pak na začátek století následujícího. Výskyt až v rukopisech ze století čtrnáctého vysvětluje tím, že severorůští opisovači nadále pořizovali opisy ze starších Prologů a tak se novější legendy šířily pomaleji.

Vznik proložních legend o českých světcích, respektive dataci přenesení legend, podle kterých byly legendy proložní sepsány, nemůžeme oprávněně datovat později než k přelomu 12. a 13. stol. Neopíráme se s tímto tvrzením jen o fakt, že po zániku slovanské bohoslužby na konci 11. stol. byly zpřetrhány styky s východními Slovy,⁸ naopak existence těchto proložních legend by mohla být považována za důkaz i pozdnějšího styku české a ruské inteligence. Ale právě omezený repertoár českých světců v ruském Prologu svědčí o zániku tohoto kontaktu ještě před liturgickým schizmatem, případně těsně po něm. Existoval-li by kontakt mezi Čechy a Rusí později, můžeme si být téměř jisti, že bychom v Prologu našli i legendu o sv. Prokopu,⁹ jakožto o proslulém slovanském opatu, nejvýznamnější postavě české slovanské mše

⁴ Serebrjanskij, 1929, str. 60, 61

⁵ Datace Kristiánovy legendy je stále neuzavřená a stále se hledají nové důkazy, proč ji zařadit do 10., 12. nebo dokonce 14. stol. Pro naše komparační účely ale přijmeme názor, že se jedná o autentické dílo z doby, ke které se samo hlásí, tj. z doby Vojtěchovy

⁶ viz. Serebrjanskij, 1929, str. 50-51 k postavě Spytihněva v proložní legendě o sv. Václavu

⁷ Serebrjanskij, 1929, str. 55

⁸ Večerka, 2006, str. 90

⁹ Že nenacházíme legendy o sv. Vojtěchovi, by snadno vysvětloval fakt, že to byl latinský biskup v době, kdy se začínal vyostřovat spor mezi latinskou a slovanskou bohoslužbou.

a roku 1204 prvním papežem kanonizovaném českém světcí. Neexistence takové legendy vedla i Kalouska¹⁰ k názoru, že vznik proložních legend musíme datovat dále do historie, než do století 13. Na rozdíl od Serebrjanskeho ale Kalousek dostává legendy na Rus přes Balkánský poloostrov, kudy putovaly ještě před rokem 1054. Argumentuje existencí svatováclavského kánonu z konce 10., nejvýše první poloviny 11. stol., který byl dochován v ruských opisech, ale s jazykovými prvky, které naznačují, že slovanský překlad vznikl právě u jižních Slovanů.¹¹ Také v legendě o sv. Borisi a Glebovi, sepsané v Rusku ve 12. stol., čteme, že Boris vzpomínal na utrpení svatého knížete Václava. Znalost svatováclavského kultu tedy musela být na Rusi rozšířená ještě před 12. stol.

Je jisté, že v Čechách proložní legendy nebyly známy, pravděpodobně tomu tak bylo u všech západních a jižních Slovanů a proložní dílo se tak reprodukovalo jen na Rusi.

¹⁰ Kalousek, 1901, str. 36

¹¹ Kalousek, 1901, str. 36-38

2 Dělení a vývoj staroslověnštiny

Slovanské jazyky dělíme učebnicově¹² do tří skupin, tj. na jazyky jihoslovanské, východoslovanské a západoslovanské. Jazyk staroslověnský ve své prvotní podobě spadal k jazykům jihoslovanským, ale jako knižní, resp. jako spisovná forma slovanských nářečí se rozšířil do všech koutů slovanského světa a do dnešních dnů se vyvinul do podoby církevní slovanštiny jako liturgického jazyka pravoslavné a řeckokatolické církve.¹³

Že mohla staroslověnština vzniknout jako církevní písemný jazyk pro široké slovanské vrstvy, umožnila nízká diferenciacie praslovanských nářečí v 9. stol. Praslovanština jako taková zaniká nedlouho po vzniku staroslověnštiny, někdy na přelomu 9. a 10. stol. vlivem dalších hláskových změn. Proto ještě v 9. stol. i mluvčí z Kyjevské Rusi bez problémů rozuměli jazyku uměle vytvořenému na bulharsko-makedonském základu.

Staroslověnština během své existence přešla z funkce církevní i do funkce literární a úřední a to u většiny slovanských národů, přičemž do sebe vstřebávala gramatické i lexikální prvky zejména jihoslovanské a západoslovanské. S hrála významnou roli i ve vytváření některých spisovných forem slovanských jazyků, zejména spisovné ruštiny, která se vyvíjela po boku stále aktivní církevní slovanštiny.

Přestože praslovanština definitivně zaniká v 10. stol., staroslověnština se používá ještě dlouhá staletí (v Čechách do konce 11. stol., tj. do vyhnání sázavských mnichů, na Rusi až do století 18., pravoslavní Rumuni až do 19. stol.) O dlouhé a přetrvávající staroslověnské, resp. církevněslovanské tradici svědčí i námi zkoumaná legenda, jejíž nejstarší rukopisy máme z 14. stol., tedy čtyři století po zániku praslovanštiny. Samozřejmě sledujeme mnohé odlišné vývojové tendence, kterým se budeme dále věnovat.

2.1 Stav staroslověnštiny za dob Cyrila a Metoděje.

Nejstarší fáze jazyka staroslověnského striktně zachovává obě jerové hlásky **ь**, **ъ** s fonologickou platností. Také jasně odlišuje obě nosové hlásky **ę**, **o**. Přesně odlišuje **i** a **y** se schopností rozlišovat význam slova.

Rozdílů nacházíme mezi staroslověnskými abecedami, kde hlaholské **ě** plně neodpovídá cyrilskému **ѣ** (**ѣ**), ale někdy nabývá hodnoty **ja** (**ѣа**). Jedná se snad o rozdíl mezi jižními nářečími, podle kterých Konstantin sestavoval první slovanské písmo a kde **ě** i **ja** splývalo, resp. přecházelo jedno v druhé, a mezi nářečími, ze kterých vznikala cyrilice.

¹² Pro celou teoretickou část užíváme údajů získaných z Kurz, 1969 a Večerka, 2006

¹³ V současnosti se jedná o několik redakcí církevněslovanského jazyka upravených tak, aby lépe vyhovovaly jazykovému prostředí, ve kterém se užívají.

2.2 Hláskové rozdíly ve vývoji češtiny a ruštiny

Vývoj střídnic za nosovky ɛ a ɔ

V češtině i ruštině se nosovka ɛ nahrazuje střídnicí a, zatímco ɔ přechází v u.

Vokalizace jery

V češtině se oba silné jery realizují jako vokál e již v 10. stol.

Ruština začíná vokalizovat jery až ve 12. stol., plně vokalizované jsou pak ve století 14. Měkký jer se vokalizuje v e, tvrdý pak v o.

Oba jazyky plně uplatňovaly Havlíkovo jerové pravidlo. V ruštině se však nejdéle zachovávaly jery na koncích slov.

Skupina hlásek or, ol, er, el

V češtině dochází k metatezi likvid a záměnou střídnic, or, ol, er, el se mění v ra, la, ře, lě (viz příklady hrad, hlava).

Ruština vkládá totožný vokál na konec skupiny, vznikají tedy skupiny oro, olo, ere, ele (př. gorod, golova).

Hláskové skupiny ^xtj, ^xkt a ^xdj

V češtině se ^xtj a ^xkt vyvíjí v c, ^xdj přechází v hlásku z.

V ruštině probíhá větší měkčení, z ^xtj a ^xkt vzniká č, z ^xdj pak ž.

Hláskové skupiny tl, dl

Čeština skupiny tl a dl ponechává beze změny (př. on vedl).

Ruština ponechává pouze l; t a d zaniká. Výjimku tvoří absolutní začátky slov (př. on vel).

Palatalizační rozdíly

Při tzv. 2. a 3. palatalizaci hlásky ch vzniká v ruštině měkčené ś (později analogické vyrovnávání zpět na ch), v češtině vzniká hláška š.

V hláskových skupinách kv a gv s následujícím i nebo ě diftongického původu probíhala v ruštině druhá palatalizace (vzniká cv, dzv), čeština zachovává kv a gv. (viz cvet × květ).

Hlásková skupina sk před i nebo ě diftongického původu se v západoslovanských jazycích palatalizovala na šč, v češtině dále na šť. V ruštině pak na sc, resp. st.

Další hláskové diference

V ruštině se vyskytuje epentetické měkké l' ve spojení s retnicemi (viz lovit – lovlju). Čeština takové l' vytváří jen v několika málo výjimkách.

V češtině r před hláskou j a palatálními vokály přechází v hlásku ř.

Přízvuk, v písmu však neznačený, se v praslovanštině předpokládá pohyblivý, což ruština zachovává, zatímco v češtině se ustálil na první slabice.

3 Praktická část

V praktické části se zabýváme jazykovým i faktickým rozbořem vybraných lexémů. Jedná se o soubor vlastních či místních jmen, případně o sporné výrazy či slovní spojení, jejichž pochopení v rámci textu napomůže objasnění vzniku či původu legendy, případně přiblíží a objasní počátky české písemně doložené historie. Pozornost budeme věnovat i absenci jména Drahomíra, která v legendě vystupuje pod obecnými označeními *snacha*, případně *matka Václavova*.

U jednotlivých hesel uvádíme jejich etymologický původ opřený primárně o práci autorů Etymologického slovníku staroslověnštiny. Rovněž uvádíme výskyt hesel podle Slovníku jazyka staroslověnského, u delšího výčtu děl užíváme zkratkového aparátu zdroje.

3.1 Ludmila

Jméno první historicky doložené české kněžny, Ludmily (ЛЮДМИЛА), se vyskytuje ve třech staroslověnských textech: První a druhé staroslověnské legendě o sv. Václavu a v proložní legendě o sv. Ludmile.¹⁴ V té se vyskytuje také v adjektivní podobě (ЛЮДМИЛИНА). Jméno samotné je kompozitum ze slov *ludь (v. ljudije) a adj. milь s významem *lidu milá*. I-kmenová podoba *ludь má být známkou starobylosti.¹⁵ Milá, ve smyslu oblíbená, je bohemismus, což je třeba vzít v potaz i v otázce Ludmilina původu (viz. níže). Josef Pekař¹⁶ upozorňuje na to, že slovem ludь je zamýšlen jen svobodný český lid, nikoliv např. otroci, což je pozoruhodný výklad.

Původně české jméno bylo legendami rozšířeno do dalších slovanských jazyků, takže kromě českých alternací tohoto jména (Ludmila, Lidomila, Lidmila apod.), můžeme narazit na srbocharvátské Ljudmila, staropolské Ludźmiła atd.

Ludmila se narodila někdy v roce 860, nebo 859 slovanskému knížeti z českých zemí.¹⁷ Za Bořivoje byla provdána nejspíše roku 874, pokřtěna pak někdy mezi lety 874-989, buď samotným Metodějem, jak uvádí Kristián, či některým z kněží, kteří přišli do Čech s Bořivojem po jeho přijetí křtu. Křesťanské víře se podle legend zcela oddala, údajně byla původně vášnivou pohankou a o to víc se pak své pohanství snažila odčinit oddanou láskou ke Kristu. Pravděpodobně ale byla i dobrou vladařkou a musela stát Bořivoji pevně po boku během jeho panování, protože po smrti svého manžela vládla sama v područí moravského knížete Svatopluka.¹⁸ Bližší údaje o Ludmilině životě uvádíme v práci níže v souvislosti s rozebíráním hesly.

¹⁴ Slovník jazyka staroslověnského, sv. 2, str. 166

¹⁵ Etymologický slovník jazyka staroslověnského, str. 433

¹⁶ Pekař, 1934, str. 22

¹⁷ blíže k původu viz heslo Srbská (země)

¹⁸ Sláma, Routil, 2017, str. 109

3.2 Václav

Jméno svatého Václava, nejslavnějšího knížete z rodu Přemyslovců, se přirozeně vyskytuje ve všech svatováclavských staroslověnských památkách, v proložní legendě o sv. Ludmile, ale i v Oratio ad s. Trinitatem.¹⁹ Ve zkoumané legendě se vyskytuje dvakrát, v nominativu ВАЧЕСЛАВЪ, a jako adjektivum ВАЧЕСЛАВЪА. Jedná se o o-kmen maskulin.

Jméno je kompozitum z komparativu adverbia větje a slovesa slaviti s celkovým významem více slávy. Stejně motivované je i proprium Boleslav (kompozitum adj. bolje (více) a slav(iti)). Existují ale i další názory na etymologii části větje:

- 1) Jedná se o elativ. Ten ale ve slovanských jazycích nenacházíme.
- 2) Odvozeno od slova věnec. Celkově nepravděpodobná hypotéza.²⁰

V návaznosti na význam otcova jména Vratislav je příhodné, aby významy jmen na sebe navazovaly. Od pradávna lidé věřili na důležitost významu jména, a proto je logické, aby, měl-li Vratislav svému rodu *navrátit slávu*, Václav, popřípadě Boleslav, rodu přinesl *více slávy*.

Na velké rozšíření jména Václav poukazuje i Kopečný²¹ skrze doložené alternace a deminutiva dochovaná v nepřebném množství českých příjmení.

O Václavovi a jeho mučednické smrti vypráví i jiné legendy (např. 1. staroslověnská legenda o sv. Václavu, Vavřincova legenda, Crescende fide...). Většina svatováclavských legend ale o umučení sv. Ludmily mlčí. Pouze tzv. Kristián spojil příběhy obou přemyslovských mučedníků dohromady. V tomto případě se ale jedná o vyvrcholení příběhu, vždyť Josef Pekař Kristiánovu legendu nazývá nejstarší českou kronikou. Přesto i svatováclavské legendy poskytují dobrý komparační materiál v rámci dobových reálií, případně i proměny reálných postav v postavy literární²². Cenným zdrojem je také proložní legenda o sv. Václavu, resp. proložní translační legenda, které nám dávají nahlédnout i do výstavby proložních legend s českým původem.

Z proložní legendy je zřejmé, že vznikla v době, kdy byl kult sv. Václava dobře známý, možná dokonce známější než kult Ludmilin. Vždyť první věc, co se i z proložní legendy o Ludmile dozvídáme, je to, že je babičkou svatého Václava. Oproti tomu v proložní legendě o sv. Václavu sice čteme o Ludmile (navzdory tomu, že legenda primárně vychází z První slovanské legendy o sv. Václavu)²³, ale jen jako o oběti Václavovy matky Drahomíry. Přízvisko svatá se u ní nevyskytuje. Předpoklad dřívější adorace sv. Václava na Rusi dokládá i zmínka o Václavovi ve starším rukopisu č. 154 z tzv. přechodné redakce.²⁴

Václavův dožitý věk byl dlouho velkou hádankou. Odvíjí se samozřejmě od problému datace jeho smrti do roku 929 nebo 935, ačkoliv dnes se už většina odborníků přiklání k roku 935. Velký zvrat ale přináší forenzní zkoumání ostatků sv. Václava

¹⁹ Slovník jazyka staroslověnského, sv. 1, str. 385

²⁰ Etymologický slovník jazyka staroslověnského, str. 1059

²¹ Kopečný, 1991. str. 198-199

²² viz heslo Snacha a rozpor mezi jednotlivými znázorněními Drahomíry

²³ Bláhová, Konzal, 1976, str. 287-288

²⁴ Serebrjanskij, 1929, str. 49

uchovávaných v chrámu sv. Víta. Dožitý věk vypočtený skrze lebeční švy²⁵ a opotřebenění zubů, vychází zhruba na 40 let,²⁶ což neodpovídá představě mladého knížete, kterou si chová většina společnosti. Někteří dokonce odmítají autentičnost svatováclavských ostatků, pokud nespádají do rozmezí jedincova věku mezi 18-33 lety života. O autentičnosti ostatků ale nemůže být pochyb, lebka knížete byla prakticky všechn čas pod přímým dohledem, navíc nese jedinečné genetické znaky shodné s lebkou sv. Ludmily, o jejíž autentičnosti nikdo nepochybuje.²⁷

Posunutí data Václavova narození navíc přináší zvláštní zádrhel do historie českých zemí a do příběhu zabití kněžny Ludmily, jak jej známe. V době Vratislavova úmrtí totiž musel mít Václav asi 26 let, tudíž není možné, aby vznikla pře mezi Drahomírou a Ludmilou o regentskou vládu, Václav musel být plně schopný usednout na vladařskou stolicí. Legenda Crescende dokonce Drahomířinu regentskou vládu nezmiňuje (stejně tak proložní legenda, ale u té se dá argumentovat v zájmu krácení).

Vlády se Václav ujal pravděpodobně roku 922 po válečném vpádu Anrulda Bavorského, který zbavil moci Drahomíru, jež měla vládnout od roku 921, tedy od smrti svého manžela.²⁸ Nejpozději pak Václav dosedl na stolec roku 925, kdy dal přenést ostatky své báby Ludmily. Vezmeme-li za pravdivý údaj o Václavově úmrtí rok 935 a přijmeme dožitý věk stanovený Vlčkem, Václav se ujal vlády zhruba ve svých 27 letech. Z jakého důvodu vládla Drahomíra za svého syna, pokud nebyl *ještě malý*, jak píše první staroslověnská legenda, není tedy známo, pokud se zjednodušeně nepřikloníme k obrazu Václava jako skromného světce, který se věnoval pobožnostem a vládu přenechával své matce. Proložní legenda však o regentské vládě nepíše, Václav nastupuje na knížecí stolec hned po smrti Vratislava. V tomto okamžiku musíme zvážit přínos tzv. Legendy X, která vznikala pravděpodobně před První staroslověnskou legendou o sv. Václavovi. Ačkoliv nám ale může přinést její zvážení například upřímnější pohled na Drahomíru, ohledně nástupnictví by se měly dobové zdroje vyjadřovat pravdivě, proto usuzujeme, že regentská vláda v Legendě X byla zmíněna, ale prolog tuto informaci vypouští stejně jako údaj o Spytihněvovi, ačkoliv zde se jedná o informaci důležitější pro příběh.

²⁵ S identifikací věku právě skrze srůst lebečních švů měl ale Vlček problém u Václava i Vratislava. Knížata měla genetickou poruchu růstu kostí (pravděpodobně zděděnou po kněžně Ludmile, která trpěla duřením lebečních kostí), která zapříčiňovala rychlejší srůstání lebečních švů. Tabulkový přepočít získaných údajů a hlavně zkoumání opotřebenění zubů ale stanovuje pevné údaje.

²⁶ Vlček, 1997, str. 124-125

²⁷ více k tématu viz Vlček, 1997

²⁸ viz heslo Vratislav

3.3 Bořivoj

Jméno prvního doloženého českého knížete se v legendě vyskytuje jednou a to ve formě nominativu singuláru o-kmenu - боривон. Ze všech známých staroslověnských textů se Bořivojovo jméno vyskytuje jako substantivum pouze v proložní legendě o sv. Ludmile,²⁹ navíc v rámci jednotlivých rukopisů různě komoleno na бривой, боривой, бривой, боровой, борихъ.³⁰ V adjektivním tvaru je Bořivojovo jméno doloženo také v Druhé staroslověnské legendě o sv. Václavu.³¹

Jméno je složeno ze dvou komponentů a to od slovesa *borjo, borti, tedy bojovat a od substantiva bojъ tj. vojenský oddíl. Slovesná část je v apelativní formě, význam jména je tedy „rozboř, resp. pobij vojsko“. Adideací může dojít i k posunutí významu na „ten, který působí rozboj,“ případně až na interpretaci jako „nezdvořák.“³² Kopečný vykládá druhou část kompozita od plurálu substantiva voinъ (stsl. воинъ), tedy v přesnějším významu „zabíjí vojáky.“³³

O Bořivoji mluví jen svatoludmilské a svatováclavské legendy a to ani ne všechny. Většina dokládaných faktů o prvním křesťanském knížeti pochází až z pozdějších kronik. Jediný anál, který mluví o tomto českém knížeti jmenovitě, je anál fuldský, kde se dočítáme u r. 872 o boji knížat Čechů s vojskem Franků u Vltavy, kde je jmenováno pět českých knížat: Svatoslav, Vítislav, Heriman, Sptymír a Mojslav. Šestý kníže, Goriwei (čili Bořivoj) byl podle Petra Šimíka připsán později po analistově zjištění, že právě tento kníže dosedl na český stolec.³⁴

Staroslověnská legenda o sv. Ivanovi, dochovaná taktéž pouze na Rusi, mluví o Bořivoji jako o knížeti moravském a dokonce uvádí informace o Bořivojově víře „křesťan řeckého vyznání“. Většina historiků tuto legendu opomíjí pravděpodobně z toho důvodu, že její původ i datace jsou nejisté a dosud nebyla důkladněji prozkoumána, ale právě zejména výše uvedené údaje o Bořivoji vedly Vašicu k přesvědčení, že i tato legenda má svůj původ v českých zemích. Na základě jazykového rozboru ji dokonce datuje do stejné doby jako první slovanské legendy svatováclavské.³⁵ Proti tomu ale vystoupila řada odborníků, např. Mareš³⁶, a dnes je již svatoivanská legenda všeobecně považována za dílo ze století 17.

Samotný Bořivojův křest obestírá několik otázek. Primárním problémem je, kdy byl pokřtěn. Anály fuldské uvádějí k roku 845 křest 14 českých knížat, což přináší křesťanství do vyšších českých kruhů už několik let před narozením Bořivoje (852-855). Proložní legenda, stejně jako Fuit in provincia Boemorum uvádějí, že ke křesťanství přešel až spolu s Ludmilou, případně podle tzv. Kristiána byl pokřtěn na

²⁹ Slovník jazyka staroslověnského, sv. 1, str. 137

³⁰ Serebrjanskij, 1929, str. 51

³¹ Slovník jazyka staroslověnského, str. 137

³² Etymologický slovník jazyka staroslověnského, str. 73-74

³³ Kopečný, 1991, str. 62

³⁴ viz http://www.moraviamagna.cz/kroniky/k_fu872.htm#p_2 [cit. 7. 5. 2018]

³⁵ Bridel, Vašica 1936, str. 108-114

³⁶ Mareš, 2000, str. 299

Svatoplukově dvoře samotným Metodějem³⁷ (tedy nejpozději r. 885). O Ludmilině účasti Kristián nepíše. Pozdní křest Bořivoje ale dokládá, že křest uváděný ve fuldských análech neměl nijak zásadní vliv na české knížectvo.

Pokus Oldřicha Králíka³⁸ ztotožnit křest roku 845 s křtem Bořivojovým silně naráží na skutečnost, že se křest konal sedm let před Bořivojovým narozením, ale poukazuje na zajímavé zjištění Josefa Cibulky³⁹, který předkládá směrnice přijaté na synodě bavorských biskupů r. 796. Ty zakazovaly stolování křesťanů s pohany, jak se o tom dočítáme i v Kristiánově legendě. Takový zákaz měl přimět pohany, aby zatoužili po křtu, přesně jak znázorňuje Kristián. Cibulka tvrdí, že tato praktika byla využívána hlavně při misijní činnosti i mezi Slovy, ale Králík se domnívá, že tento zvyk nemohl být v době Bořivojova křtu rozšířen na Velkou Moravu, natož aby Metoděj rozdělil křesťanské učení knížete na dvě části – před křtem a po křtu, navíc podle pravidel řezenských. Proto se můžeme bez ostychu domnívat, že okolnosti, které velmi pravděpodobně doprovázely řezenský křest roku 845, byly k Bořivojovu křtu dodány uměle. S ohledem na problematiku křtu Bořivojova nebudeme spekulovat o křtu Ludmilině, jehož skutečnosti se přímo či nepřímo odvíjí od nerozřešeného křtu Bořivojova.

Pokud některé, zejména mladší legendy, prohlašují za prvního českého pokřtěného knížete Spytihněva I., může za to odmítání Velkomoravského odkazu. Spytihněv byl prvním českým pokřtěným knížetem v řezenské diecézi (r. 895), což mělo historicky větší váhu. Sláma⁴⁰ navíc poukazuje na skutečnost, že kníže Bořivoj nedal vystavět první křesťanský chrám (kostel sv. Klimenta) na některém z větších hradišť, ale na Levém Hradci, čímž mohl naznačovat, že křesťanství je jeho soukromou záležitostí, která se dotkne jen jeho dvora. Kostel zasvěcený panně Marii v Praze, kam přesunul své sídlo, podle Kristiána vystavěl až po návratu z vyhnanství na Velké Moravě. I tak byly první křty českých knížat významným politickým krokem. Bořivoj si křtem na Velké Moravě pravděpodobně získal kmotrovství samotného Svatopluka I. a jeho výpomoc v době nepokojů. Spytihněv I. pak svým křtem v Řezně zvrátil tok českých zemí do proudu římského.

Místo posledního odpočinku prvního českého knížete je ještě komplikovanější než místo jeho křtu. V hrobové jámě kostelíka sv. Marie na Pražském hradě, kterou pravděpodobně Bořivoj připravoval jako místo posledního odpočinku pro sebe a svou ženu Ludmilu, žádné ostatky odpovídající Bořivojovi nalezeny nebyly. Vlček⁴¹ se domnívá, že byl Bořivoj pohřben na místě, kde byla později vystavěna svatovítská rotunda na Pražském hradě, a ztotožňuje ho s knížetem z hrobu K1, tento hrob se nachází paralelně k hrobu svatého Václava a při stavbě rotundy se s ním počítalo.⁴² Příbuznost Václava a muže ze sousedního hrobu dokládá Vlček několika genetickými shodami, a upozorňuje na skutečnost, že do hrobové jámy, v jaké byl kníže nalezen,

³⁷ Život Metodějův o této události nic nepíše.

³⁸ Králík, 1971, str. 36-42

³⁹ Cibulka, 1965 str. 65-72

⁴⁰ Sláma, 2006, str. 9

⁴¹ Vlček, 1997, str. 54-62

⁴² Právě zohlednění hrobu při stavbě rotundy sv. Víta se zdá historikům jako krkolomné vysvětlení. Např. Frolík, Smetánka, 1997, str. 128

se přestávalo pohřbívat právě na přelomu 9. a 10. stol. Věk úmrtí knížete z hrobu K1 se je stanoven na $40 \pm 4,3$ roku, což odpovídá legendistickému údaji o věku úmrtí knížete Bořivoje, tj. 36 let (Kristián píše 35).

3.4 Vratislav

Jméno otce sv. Václava se ve staroslověnských legendách vyskytuje častěji, než jméno Václavovy babičky a to v první i druhé staroslověnské legendě o sv. Václavu, obou svatováclavských legendách proložních a samozřejmě v proložní ludmilské. Jedná se o o-kmenové maskulinum, proprium v nominativu - ВРАТИСЛАВЪ, (-А). Různé rukopisy jméno samozřejmě komolí.⁴³

Proprium je kompozitum, první část je imperativ od slovesa vratiti (se). Druhá část vychází ze slova slaviti. Významově tedy vrať slávu. Další zvažovaný význam první části jména je obracet, zahnat na útek (zvrátiti). Pak by byl Vratislav slavný vítězstvím.⁴⁴

Existuje rozšířený názor, že město Vratislav na slezském území (odkud pocházela Vratislavova žena Drahomíra), se jmenuje po českém vladaři.⁴⁵ Samozřejmě mohlo dojít i k prosté shodě jmen s některým z prvních vládců města.

Bláhová a Konzal⁴⁶ předpokládají, že se v předloze proložní legendy mluví i o prvorozeném Spytihněvovi, odvozuji tak ze zmínky o Vratislavově starším bratrovi v legendě Fuit. Dává smysl, aby proložní verze sledovala jen přímou linii vládnoucího rodu a Spytihněva vypustila.

Čtení o Vratislavově smrti, přesněji údaj „vladěvz lět 33“ je lingvistickými odborníky považováno za nepochybně špatné a měl by se tím spíše myslet Vratislavův věk, jak ho můžeme číst v legendě Fuit. Také takovýto zápis vybočuje z tradice uvádění dat okolo úmrtí. I v pouhém prologu máme dva doklady o zápisu dat k úmrtí, a to u Bořivoje (30 i 6 lět žitja sego onde) a u Ludmily (živoi lět 60 i 1 lět). Už pouhé tyto dva příklady by stačily k popření údaje u Vratislava, upravovatel by těžko vykročil z tradice a zbytečně mátl posluchače. Navíc tradice uvádění dožitých let se zachovala až dodnes a údaj o době vlády bychom měli číst dodatečně. Bláhová a Konzal⁴⁷ odkazují i na znění rukopisu č. 59, kde čteme „vladěja lět 30 i 3“, což může napovídat, že písař údají rozuměl jinak, než jako údají o době vlády.

Přestože se ale většina filologů shoduje, že údaj 33 let se vztahuje k dožitému věku knížete, antropologické zkoumání⁴⁸ jeho ostatků ukazuje na dožitý věk 40-50 let. Naskytuje se tedy otázka, zda skutečně nejde o dobu vlády a to součtu vlády nad nějakou jemu přidělenou državou a následné vlády nad celým českým knížectvím, případně zda se nejedná o přímou společnou vládu Vratislava ještě po boku Spytihněva, jak naznačuje Pekař.⁴⁹ Kalousek⁵⁰ odkazuje na letopisy české, které uvádí jako dobu vlády roky 905-921, tj. od smrti Spytihněva do smrti samotného Vratislava.

⁴³ Slovník jazyka staroslověnského, sv. 1, str. 220-221

⁴⁴ Etymologický slovník jazyka staroslověnského, str.1083

⁴⁵ Chalupecký, 1941, str. 255

⁴⁶ Bláhová, Konzal, 1976, str. 280

⁴⁷ Bláhová, Konzal, 1976, str. 280

⁴⁸ Vlček, 1997, str. 105

⁴⁹ Pekař, 1903, str. 32

⁵⁰ Kalousek, 1901, str. 5 v poznámce

I kdyby měly letopisy české pravdu⁵¹, 16 let není let 33. Proto jde Kalousek ještě dál a v poznámce 38 na str. 32-33 posouvá Vratislavův nástup vlády k domnělému roku úmrtí Bořivoje (r. 888, což není údaj nemožný), přiznává ale jako překážku Vratislavově vládě tehdejší několikaleté poddanství Svatoplukovi I. Pokud tuto myšlenku spojíme s výše zmíněnou údělnou vládou nad nějakou državou, nic nestojí v cestě čtení problematického údaje skutečně jako „zemřel vládnul 33 let.“ Aby přijal vládu, mohlo být Vratislavovi i pouhých 15 let, což naprosto souhlasí s Vlčkovým stanoveným dožitým věkem jedince, stejně tak pak souhlasí dohady dalších historiků, kteří Vratislava ztotožňují s Vitislavem, zmiňovaným ve Fuldských análech k roku 895, který se spolu se Spytihněvem v Řezně poddal králi Arnulfovi.

Ani forenzní metody zkoumání knížecích ostatků ale neodpověděly na otázku, za jakých okolností kníže zemřel. Jediný, kdo o této události píše, je Šimon z Kézy v kronice Dějiny Uhrů, která ale pochází až z konce 13. stol. Tvrzení, že kníže Vratislav padl v boji s Maďary, se může opírat o historickou skutečnost, že se maďarská vojska skutečně za vlády Vratislava I. po českém území pohybovala, jak dokazují archeologické nálezy staromaďarského původu. Už ale není zcela jasné, zda byl tento pohyb přátelský či nepřátelský, příp. zda Vratislav nezahynul v důsledku nějaké menší potyčky.⁵²

⁵¹ Letopisy byly sepsány o několik století později a obsahují mnoho chyb.

⁵² Profantová, 2006, str. 27

3.5 Srbská (země)

Ve staroslověnštině hapax legomenon⁵³ srbský, resp. srbská (сербскѣ) nepodává kýžené odpovědi k otázce původu kněžny Ludmily, bližší nebo naopak širší lokalizace země srbské chybí. Adjektivní forma od substantiva Srb. Vznik tohoto slova je ale nejasný, odborníci se zhruba shodují na zjednodušeném významu „člen komunity“ a to úžeji např. se srovnáním polského výrazu pro nevlastního syna (pasierb) či ukrajinského „přidat se k někomu“ (присѣрбытсѣ). K sémantickému posunu mohlo dojít i od slova polévka (срѣбаніе) ve významu „ten, který s námi sál stejné mléko/měl stejnou chuť.“⁵⁴

Místo původu kněžny Ludmily je dodnes nevyjasněné. V Kosmově kronice je jako místo Ludmilina původu uveden hrádek Pšov, Kristián pak dále situuje Pšov na Mělnicko, nazývané tak údajně podle nově vystavěného hradu, co je už velmi konkrétní informace. Přestože se Kosmas i Kristián shodují na jméně Ludmilina otce (Slavibor) i s legendou Fuit in provincia Boemorum, ta naopak uvádí, že Ludmila pocházela „z jiné země“, což stále není v rozporu s tvrzením z legendy proložní. Jestliže proložní legenda nejmenuje Ludmilina otce, a pouze ho tituluje jako „srbského knížete“, jedná se jen o zevšeobecnění a zjednodušení informací pro recipienty.

K nesrovnalosti nad původem Ludmily mohlo dojít dosti snadno a to chybou latinského písaře, který zaměnil „provincia milcensis“ (tj. Milsko na území Horní Lužnice) za „provincia milnicensis“ (tj. Mělnicko) či naopak. Chalupecký⁵⁵ se přiklání skutečně k srbskému původu kněžny Ludmily, čímž rozšiřuje vážnost a moc Bořivoje, pokud si mohl vzít za manželku dceru cizího knížete. Stejně tak přistupuje k podobné otázce původu Drahomíry. Navíc počítáme se staroslověnskou Legendou X, ze které vycházel prolog i latinské prepisy, takže musíme dát za pravdu Proložní legendě, protože ve staroslověnštině k podobné záměně dojít nemohlo.

V 10. stol. se ale celkově o Srbech jmenovitě nepsalo, byli jmenováni jako Slované, a to i když se v textu vyskytli po boku jiných slovanských kmenů. Překvapivé se to může zdát hlavně u biskupa Dětmara, který ve svém díle prokazuje dobrou znalost tohoto kmene. Meduna⁵⁶ píše, že „*kronikáři dokonce doplňují údaje o Srbech a Srbsku do událostí 10. století, tedy tam, kde je doboví analisté a kronikáři nepovažovali za nutné zaznamenat.*“ Je tedy možné, že v Legendě X údaj o místě původu ani nebyl zaznamenán a byl připsán po *znovuobjevení* Srbska. Skutečnost opomíjení Srbska pak vysvětluje i mlhavý údaj z legendy Fuit.

Dalším dokladem, že se skutečně jedná o cizí zemi je titul Ludmilina otce, tedy kníže. V době vlády Bořivoje sice i v Čechách byla další knížata, ale Bořivoj, jakožto Přemyslovec, zaštiťoval celé Čechy a dá se snadno předpokládat, že knížata jemu podřízená by byla titulována jinak, případně bychom o nich mohli číst (zejména v latinských legendách, prolog by takový údaj pravděpodobně vypustil), že byli

⁵³ Slovník jazyka staroslověnského, sv. 4, str. 151

⁵⁴ Etymologický slovník jazyka staroslověnského, str. 869-870

⁵⁵ Chalupecký, 1941, str. 254

⁵⁶ Meduna, 2006, str. 16

Bořivoji podřízeni. O větším knížeti (rex superbus) máme historické doklady i z Letopisů království Franků k roku 806.⁵⁷ Můžeme tedy předpokládat, že Slavibor byl srbskou obdobou Bořivoje, tudíž Ludmila byla velmi výhodnou partií.

Proběhl také smířlivý pokus ztotožnit Mělnicko se Srbskem, tedy že by knížectví Slavibora sahalo až k Mělníku, ale Neiderle⁵⁸ tuto interpretaci zavrhl z jazykových rozdílů mezi Čechy a Lužickými Srby. Oblast srbskou klade nejbliže nad Sudetské hory.⁵⁹

Na Mělníku sice bylo v 17. stol. zažitě přesvědčení, že se kněžna narodila právě v místě později vystavěné kaple mělnického zámku, ale je vysoce nepravděpodobné, že by se takto specifický údaj zachoval přes dlouhá staletí a spíše to svědčí o barokní vlně vlastenectví.⁶⁰ Mělnické archeologické nálezy zatím sahají nejdále do 10. stol., Profantová⁶¹ poukazuje na existenci starého a rozlehlého hradiště Hradsko u Mšena, které bylo nepřilíš vzdálené od Mělníka. Případný Ludmilin mělnický původ pak situuje právě tam s argumentem, že Mělník mohl být vybudován až Přemyslovci při jejich posilování vlivu.

⁵⁷ Niederle, 1919, str. 110

⁵⁸ Niederle, 1919, str. 102, 121, 192

⁵⁹ Tamtéž, str. 103

⁶⁰ Hledíková, Sláma, 2015, str. 74

⁶¹ Profantová, 1996, str. 18

3.6 Oddána

Sloveso označující sňatek Ludmily a Bořivoje - *отдана* od slovesa *отдати*. Toto snadno čitelné kompozitum slovesa dáti a předpony *ot* (od) se vyskytuje napříč všemi díly (Ev, Kij, Euch, Supr, Byl, Apost, Pog, Bon, Parim, Gl, Const, Sud, Nom, Bes) ovšem ve významu odevzdat, vrátit či odpustit. Ve významu provdati (se) se sloveso vyskytuje jen v proložní legendě o sv. Ludmile.⁶²

Okolnosti svatby Ludmily s Bořivojem nejsou vyjasněny, všeobecně je přijímáno tvrzení, že se svatba konala roku 874, kdy skončila válka mezi Ludvíkem Němcem a Svatoplukem I., do které byly zapojeny i Čechy, které se zodpovídaly Svatoplukovi. Za předpokladu, že spojení Ludmily a Bořivoje bylo zároveň potvrzením spojení Čechů a Srbů⁶³, konala se svatba ještě před uzavřením míru, tedy někdy na jaře. V opačném případě by se se svatbou z bezpečnostních důvodů počkalo do konce konfliktu, tedy na podzim téhož roku.⁶⁴

Vyskytují se názory, že dcera „jakéhosi vévody z Čechů“, o které píše fuldské anály k roku 871, že jela s velkým průvodem z Čech na Moravu jako nevěsta na svatbu, kterou strojil pravděpodobně sám Svatopluk, nebyla nevěstou pro Svatopluka, ani sestrou Bořivoje, ale že šlo o manželku pro Bořivoje, který se tou dobou mohl zdržovat na Velké Moravě po dobu krátkého povstání proti jeho vládě v Čechách. Ludmile v té době bylo asi 11 let, což neodporuje středověkým zvyklostem.

Velký průvod doprovázející nevěstu nebyl jen otázkou slávy, ale hlavně bezpečí, moravští a čeští Slované byli tou dobou ve válečném stavu s východofranskou říší. Nevěsta s doprovodem dokonce padla do léčky würzburgského biskupa Arna. Doprovod čítal podle fuldských análů nejméně 644 jízdnic bojovníků, protože ti za sebou zanechali koně a výzbroj, aby si zachránili holý život. Za takto neklidných podmínek v zemi by jen tak nějaká nevěsta pravděpodobně necestovala, pokud by nešlo o svatbu, která by měla velký politický význam. Naďa Profantová,⁶⁵ stejně jako další historici, předpokládá, že právě tento sňatek měl upevnit česko-moravské spojení v probíhající válce.

⁶² Slovník jazyka staroslověnského, sv. 2, str. 598

⁶³ K otázce srbského původu kněžny Ludmily viz heslo (země) srbské

⁶⁴ Profantová, 1996, str. 19

⁶⁵ Profantová, 1996, str. 19

3.7 Porodila 3 syny a dcery

Legendy se nad počtem dětí mnohdy rozchází. Bláhová a Konzal překládají proložní znění jako 3 syny a dceru, Chalupecký tři syny a tři dcery, v údajích se rozchází jednotlivé rukopisy, znění rukopisu č. 247, se kterým pracujeme, nesporně mluví o dcerách třech – родства ·Г· снзи · и дщери, obě substantiva (jedná se o u-kmen maskulin a r-kmen) jsou v akuzativu plurálu. Samozřejmě mohlo během přepisování snadno dojít k záměně singulárové koncovky оу за plurálovou и, průkaznější by bylo, kdyby se ve větě číslovka 3 opakovala.

Osud i jména dvou synů jsou dobře známá, jde o Spytihněva a Vratislava. Třetí syn měl zemřít brzy po narození,⁶⁶ snad proto ho Kosmova kronika vypouští docela a píše jen o dvou synech. O osudu dcery, případně dcer, veškeré legendy mlčí. S ohledem na vysokou dětskou úmrtnost v raném středověku (36,2%)⁶⁷ je dosti možné, že se nedožily dospělosti. Dožily-li se, zajisté byly bohatě provdány, což by ještě více upevnilo politické vztahy knížete Bořivoje (příp. jeho synů) a jistě také obohatilo královskou pokladnici o nemalý obnos, který se vyplácel otcí nevěsty. Takovýto scénář by napomáhal vysvětlit vzestup přemyslovské dynastie.

Proložní legenda o sv. Ludmile dále mluví jen o Vratislavovi⁶⁸ a Spytihněva vypouští, nejspíš v zájmu sledování přímé vladařské linie. V předloze legendy ale Spytihněv vystupoval a sestavovatel proložních legend o českých světcích o něm věděl. Pravděpodobně si ale neporozuměl se zněním legendy, nebo se mu Spytihněv vybavil až později, protože ho nelogicky zařadil do proložní legendy o sv. Václavu a to nikoliv jako Václavova strýce, ale jako jeho bratra. Jednotlivé rukopisy se pak rozcházejí ve způsobu, jak se vyrovnávaly se třemi jmény u dvou bratrů, některé ztotožňovaly Spytihněva s Boleslavem tím, že Spytihněv je Boleslavovo jméno nabyté při křtu či biřmování, jiné se o nápravu nepokoušely a někteří historici⁶⁹ pak argumentovali možnou existencí třetího bratra, který zemřel z přirozených příčin ještě před bratrovraždou. Propojení Boleslava a Spytihněva v jednu postavu pak vysvětluje i chybu, kterou čteme v některých rukopisech, tedy že byl Boleslav starší z obou bratrů. To byl samozřejmě Spytihněv, ale o generaci dříve. Chyby v rodokmenech světců ale nebyly v ruských životopisech výjimkou ani u místních světců, Serebtjanskij⁷⁰ uvádí jako příklad velmi zamotaný rodokmen jaroslavských knížat Basilia a Konstantina. Není pak divu, že se opisovači dopustili takové vcelku malé chyby u světců cizích.

⁶⁶ Vlček, 1997, str. 63

⁶⁷ Profantová, 1996, str. 32

⁶⁸ viz heslo Vratislav

⁶⁹ např. Kalousek, 1901, str. 13

⁷⁰ Serebrjanskij, 1929, str. 59

3.8 Snacha

Termín snacha (снѣха v ruských redakcích сноха) se vyskytuje v proložní legendě o sv. Ludmile a v Nomokánonu.⁷¹ V proložní legendě samozřejmě označuje kněžnu Drahomíru.

Je dosti zajímavé, že ani proložní legenda, stejně jako legenda Crescende fide, nejmenuje Drahomíru přímo, ale jen jako Ludmilinu snachu, popř. Václavovu matku, přitom proložní legendy o sv. Václavu Drahomířino jméno uvádí (i když s chybami, např. jako Drahomila). To dává prostor k jistým pochybnostem, zda proložní legendy o sv. Ludmile a o sv. Václavu skutečně sestavoval tentýž člověk. K vypuštění jména by byl spíše prostor v legendě o sv. Václavu, kde Drahomíra hraje vedlejší roli, zatímco v legendě o Ludmile je antagonistkou.

Celkové vyobrazení Drahomíry v legendách silně kolísá. Legenda Crescedne fide (nejpozději 975) v české recenzi mluví o Drahomíře jako o ženě sice z pohanských Stodoran, ale výslovně říká, že Drahomíra byla křesťanka. Bavorská recenze podle Chalupceckého⁷² tendenčně desinterpretuje celé tvrzení na to, že Drahomíra byla pohankou⁷³. Pohankou ji nazývá i sám Václav ve vyobrazení Kristiánově, což Kalousek⁷⁴ považuje za hanobení obrazu samotného Václava, protože tím by porušil čtvrté přikázání: Cti otce svého i matku svou. V translační legendě sv. Václava se o něm dočítáme, že se narodil křesťanským rodičům, otci Vratislavovi a matce Drahomíře.⁷⁵ Proložní legenda o sv. Ludmile o Drahomířině vyznání mlčí, přestože by se pohanství vražednice dobře vyjímalo v příběhu mučednice a kompilátor by takový údaj ze své předlohy zajisté převzal. Docházíme tedy k tomu, že ani v Legendě X se o Drahomířině pohanství nic nepíše. S přihlédnutím ke starším legendám musíme konstatovat, že Drahomíra nebyla pohankou a že tento její obraz byl vytvořen později v zájmu literárním, nikoliv faktickém. Celá konstrukce Drahomířina obrazu vrcholí ve 13. stol., kdy sám král Karel IV. vypisuje ve své latinské legendě o sv. Václavu, Crescente religione Christiana, že se propadla do země, kteroužto příhodu přebírá i Hájek z Libočan a další.

Takovéto popohanštění motivů zosnovatelů vražd českých světců sledujeme i nedlouho poté na příběhu zavraždění svatého Václava. Historie i archeologie nám dokládají, že za vlády Boleslava I. zvaného Ukrutný, křesťanství v českých zemích rozkvétalo, dokonce byl založen první klášter v Čechách vůbec, klášter při kostele sv. Jiří, kde byla pochována Boleslavova babička, už tou dobou jistě považována za svatou. První abatyší tohoto kláštera byla dokonce Boleslavova vlastní dcera Mlada, a i syn Strachkvas byl zasvěcen duchovnímu životu.⁷⁶ Tedy i představa Boleslavova motivu jako motivu pohanského, jak jej zobrazuje ještě Josef Linda ve své Záři nad pohanstvem, je jen vybájená představa legendistů.

⁷¹ Slovník jazyka staroslověnského, sv. 4, str. 134

⁷² Chalupcecký 1939, str. 27

⁷³ Stejně tak podle Chalupceckého zapomněla bavorská redakce na Bořivoje a první křesťanským knížetem jmenuje Spytihněva.

⁷⁴ Kalousek, 1901, str. 23

⁷⁵ Serebrjanskij, 1929, str. 67

⁷⁶ Kalousek, 1901, str. 57

S interpretací Drahomířina vyznání pak ale narážíme i na znejasnění důvodu zavraždění kněžny Ludmily. Fuit uvádí jako motiv touhu po moci, kdy Drahomíra doslova říká: „Zahubím ji, zdědím všechno, co má, a svobodně budu vládnouti.“ Oproti tomu Prolog vlastně o žádném motivu nemluví, naopak vyvrací tvrzení legendy Fuit, kde Ludmila musí zemřít, aby Drahomíra mohla vládnout, podle prologu nastoupil Václav na knížecí stolec hned po Vratislavově smrti, o tom, že by byla výchova Václava a Boleslava svěřena Ludmile v prologu také nic nečteme, čímž vyvracíme i Kristiána. Samozřejmě můžeme aplikovat vděčnou myšlenku, že to vše bylo vypuštěno v zájmu krácení legendy, ale aby kompilátor vypustil tak důležitý dějový bod, jako je motiv vraždy, by se dalo považovat za přečin proti literatuře. S přihlédnutím k legendám o sv. Václavu se můžeme domnívat, že v původní Legendě X se mohly vyskytovat podobné formulace o ďáblově vnuknutí, jako v 1. staroslověnské legendě. Přijmeme-li ale, že Drahomíra skutečně regentsky vládla, zatímco byl Václav podle antropologických zkoumání plnoletý, o čemž mohla Legenda X psát, mohlo dojít k vypuštění těchto údajů záměrně, aby nebyl pošpiněn obraz sv. Václava tvrzením, že nebyl schopen postavit se matce a ujmout se vlády.

Kalousek⁷⁷ pak upomíná na fádňi, ale klasickou nevraživost mezi tchýní a snachou, kdy stačí k nenávisti jakákoliv maličkost. V dobách, kdy bylo považováno za normální kvůli znelíbení se vladaři povraždit celý rod,⁷⁸ by mohla taková nevraživost mezi snachou a tchýní snadno vyústit ve vraždu. Nebýt toho, že se z Ludmily stala svatá žena, nemuseli jsme se o takových okolnostech smrti vůbec dozvědět.

První staroslověnská legenda o sv. Václavu nám zprostředkovává poněkud jiný pohled na Drahomíru, kdy čteme, že Václavovi nepřátelé ho „navedli, aby vyhnal svou matku bez viny.“ Vražda kněžny Ludmily je přitom dostatečným důvodem k vyhnání, ale pisatel se o Ludmilině mučednické smrti ani nezmiňuje a Drahomíru představuje jako nevinnou a milující matku, která je nakonec nucena prchnout až do Charvát před svým druhorozeným synem. Tuto dějinám odporující poznámku později napravuje znění proložní legendy o sv. Václavu, kde navádějí knížete Václava k vyhnání své matky takto: „Chce tě zabít s bratřími, neboť ta zabila i dříve bábu tvoji Ludmilu.“⁷⁹

⁷⁷ Kalousek, 1901, str. 53

⁷⁸ což vidíme na příkladu Gomonově viz heslo bojarinoma

⁷⁹ To je další doklad toho, že svatoludmilaská a svatováclavská proložní legenda vznikaly zároveň.

3.9 Tetín

O-kmeové proprium loci *тетинъ*, -а se vyskytuje jen v proložní legendě o sv. Ludmile, v různých rukopisech navíc různě komoleno.⁸⁰ Nejstarší dochovaný⁸¹ rukopis (č.153) píše *тетинъ*, *тигенъ*, č. 161 píše *тешнъ* a rukopis 890 dále rozšiřuje lokalizaci hradu o tvrzení „v strany serbьska“ v návaznosti na výše rozebraný údaj o Ludmilině původu a v předpokladu, že Ludmila uprchla do svého rodného kraje.⁸²

Z etymologického hlediska se jedná o derivát od propria Teta. Dále je však nejasné, zda samotné vlastní jméno Teta (původně mužské jméno, stejně tak i Libuše)⁸³ pochází od slova *tetzka*, souč. *teta* (otcova či matčina sestra) či jestli vzniklo jako hypokoristikum k nějakému jinému propriu.⁸⁴

Osídlení tetínského ostrohu sahá až do mladší doby kamenné, a to kvůli úrodné lokalitě a krasovému charakteru okolí, v četných jeskyních na Tetínsku jsou časté kosterní i artefaktové nálezy.⁸⁵ Na samotném tetínském ostrohu archeologové předpokládají i pravěké opevnění, doloženo ale zatím nebylo. Lokace ostrožen, tj. protáhlých vyvýšenin v terénu, ze dvou stran ohraničených příkrými svahy, byly ve středověku i dříve využívány jako strategická místa k zakládání hradišť. Příkladem budiž i samotný Pražský hrad nebo Český Šternberk.

Přestože se předpokládá i dřívější opevnění, nynější nálezový stav může dokázat jen hradbu nejvýše z druhé poloviny 9. stol.⁸⁶ Tetín jako hradeček pak mohl být založen, resp. opevněn samotným Bořivojem, který své panství v české kotlině musel pravidelně objíždět a spravovat,⁸⁷ což usnadňovaly pobyt na opevněných dvorech. S větší pravděpodobností byl ale zakladatelem Spytihněv I., který je známý budováním opěrných bodů kolem přemyslovského panství. Proč se Ludmila uchýlila právě na Tetín, není známo, dohady některých historiků, že na Tetíně tou dobou už stál kostel, který poskytoval silně pobožné ženě duševní útočiště, padají na archeologických nálezech, které žádnou církevní stavbu před kostelem sv. Michala nedokládají. Proložní legenda píše chrám ve významu dům, obydlí. Kristiánem zmiňovaná mše, kterou nechala Ludmila sloužit před svou smrtí, mohla být sloužena ve světských obydlích knězem, který přišel na Tetín jako Ludmilin doprovod. Jediný historicky doložený kostel zhruba z Ludmiliny doby je právě kostel sv. Michala, vystavěný až nad hrobem kněžny.⁸⁸ Jistým vodítkem k odhalení motivace Ludmilina přesunu právě na Tetín může být název vesnice nedaleko tohoto hradiště, vesnice Srbsko. Ludmila s sebou do Čech jistě přivedla některé své dvořany, podle výše zmíněných údajů z análů Fuldských její doprovod mohl čítat stovky Srbů. Ne všichni asi zůstali v Čechách, a ne všichni zbylí asi zůstali v bezprostředních službách kněžny. Mohli se

⁸⁰ Slovník jazyka staroslověnského, sv. 4, str. 450

⁸¹ Starší nedochované rukopisy jistě uváděly správně *тетинъ*, pozdější oprava špatně uváděného názvu je nepravděpodobná.

⁸² Bláhová, Konzal, str. 281

⁸³ Chalupecký, 1941, str. 225

⁸⁴ Etymologický slovník jazyka staroslověnského, str. 957

⁸⁵ Více k tématu viz Stolz, Sklenář, Matoušek, 2017

⁸⁶ Meduna a spol. 2017, str. 80-81

⁸⁷ Žemlička, 2005, str. 128-129

⁸⁸ viz heslo Pod stěnou hradební

usadit v blízkosti Tetína a Ludmila by se pak logicky po roztržce s Drahomírou uchýlila do blízkosti svých krajanů.

Legendy se na místě vraždy shodují, přesto podle způsobu podání této informace můžeme něco zjistit i o tvůrci legendy. Např. legenda Fuit označuje Tetín za „jakýs hrad“ „et venit in castellum quoddam, quod Tetyn nominatur“, což je jedním z dokladů, že Fuit vznikala pro cizí publikum a snad i cizím spisovatelem, protože Tetín pro Čechy nebyl *nějakým* hradem, ale hradem „dobře známým a pro ně významným.“⁸⁹ Naopak proložní legenda prostě oznamuje, že Ludmila odešla „na jiný hrad, Tetín“ bez jakékoliv snahy dovysvětlit, o jaký hrad šlo, přestože opisovači tradičně měli tendence doplňovat údaje o nejednoznačných věcech, což můžeme doložit na rukopise s číslem 890, kdy opisovač připsal, že Tetín byl „v zemi srbské,“ což bylo s největší pravděpodobností podníceno písařovou domněnkou, že kněžna prechla do své vlasti.⁹⁰ Výklad Josefa Pekaře,⁹¹ že se jedná o odkaz na vesnici Srbsko u Tetína, naráží v několika bodech. Pekař se tímto tvrzením pokoušel dokázat, že prology byly sepsány v Čechách a pisatel o vsi Srbsko věděl. Pak bychom museli tento údaj nacházet ve více rukopisech. Samotná vesnice Srbsko je pak písemně doložená až ve století 15.,⁹² ačkoliv se její obyvatelé k Ludmilině odkazu hlásí. Také nemůžeme připustit Tetín v zemi srbské, ale maximálně Srbsko v zemi tetínské, podle vesnice Srbsko se rozhodně nemohlo nazývat území kolem Tetína.

⁸⁹ Chalupecký, 1939, str. 20

⁹⁰ Bláhová, Konzal, str. 281

⁹¹ Pekař, 1934, str. 88

⁹² <http://www.obecsrbsko.cz/historie/ds-1001>

3.10 Pod stěnou hradební

ПОДЪ СТѢНОЮ ГРАДА pod stěnou hradební

Obě substantiva, stěna i hrad, se vyskytují široce napříč staroslověnskými památkami, hrad pochopitelně častěji.⁹³ A-kmenové substantivum stěna (СТѢНА) se často etymologií spojuje s germánskými výrazy pro kámen stains, steinn, stone atd. s možným původním významem souvislá kamenná svislá plocha původně snad přímo označení skalní stěny. Dále se původ odvozuje i od staroindického styāyate, tedy tuhne, tvrdne, což podporuje historická skutečnost, že první stavěné stěny nebyly z kamene, ale ze dřeva a z hlíny, které zatvrdly.⁹⁴

O-kmenové substantivum hrad (ГРАДЪ) vychází pravděpodobně z indoevropského *ghordho- s významem ohrada, tedy ohrazené místo, jak byl původní význam, který se až později vyvinul i ve význam opevněného sídliště, později pak v obec jako souhrn obyvatel.⁹⁵

Latinské legendy uvádějí, že Drahomíra, poté co se doslechla o zázracích nad hrobem Ludmily, nechala na tomtéž místě vystavět kostel zasvěcený svatému Michalu, aby se budoucí zázraky připisovaly tomuto světeci a ne Ludmile. S tímto tvrzením se váží dvě pochybnosti: místo kostela, a zda šlo vůbec o kostel, za předpokladu, že Drahomíra byla pohanka, jak nám tvrdí některé legendy.

Umístění kostelní stavby přímo nad hrobem kněžny Ludmily, tedy za hradební zdí, se zdá jako přečin proti bezpečnosti správce kostela a tetínských křesťanů. Archeologové ale dokázali, že kvůli stavbě kostela, jehož umístění se všeobecně předpokládá na místě nynějšího kostela sv. Jana Nepomuckého, byly rozbity původní hradby a stavba byla začleněna do areálu hradiště.⁹⁶

Identita stavby, tedy zda šlo skutečně o kostel, je znejistěna zejména legendou Crescende fide (v bavorské verzi), která mluví o Drahomíře jako o pohance. Samozřejmě jde s největší pravděpodobností o umělecky vytvořený protiklad, i tak nás tato pochybnost může zavést k zajímavému propojení křesťanských a pohanských zvyků. Stavba nad Ludmiliným hrobem mohla být původně pohanské memorium,⁹⁷ prostý přístřešek nad významným hrobem, který se stavěl i za účelem upokojení neklidného ducha. Drahomíra se tak mohla Ludmilu pokusit umlčet, případně až poté nechat memorium přestavět na kostel dedikovaný sv. Michalovi, andělu smrti zároveň vnímanému jako symbol vítězství křesťanství nad pohanstvím, čímž Ludmila v rámci legendistického vyprávění dosáhla morálního vítězství.

⁹³ Slovník jazyka staroslověnského, sv. 4, str. 195 a sv. 1, str. 430

⁹⁴ Etymologický slovník jazyka staroslověnského, str. 879-880

⁹⁵ tamtéž, str. 198-199

⁹⁶ Profantová, 2006, str. 28

⁹⁷ Sláma, Řoutil, 2017, str. 113

3.11 „Uvivalo“

„Uvivalo,“ (УВІВАЛО) jako *hapax legomenon*⁹⁸ o-kmenu neuter se překládá jako závoj, etymologicky vychází od rekonstruovaného slovesa *viti, jak jej máme dochované i v moderní češtině ve slovesech ovinout, uvinout apod. Významově tedy doslova věc, která se ovinovala, omotávala, v našem případě kolem hlavy.

Pravděpodobně jde o vliv mluvené ruštiny, od slovesa *uvivat(i)* uvádí slovníky jen substantivum *uvivačъ*, což značí bílou plenu, do které se zabalují právě pokřtění novorozenci.⁹⁹

Legendy se u nástroje, kterým byla Ludmila zavražděna, neshodují. Kosmas mluví o závoji, zatímco Fuit a Kristián píší o provazu. Z proložního „uvivala“ v našem rukopise se o důvodu této nejasnosti příliš nedozvíme, ale skrze jiný staroslověnský výraz pro pokrývku hlavy, *УШЬВЪЗ* (*ušьvъz*) se můžeme dopátrat původu této nesrovnalosti. Staroslověnský provaz či lano nalezneme také pod výrazem *ЖЖЕ* (*ože*). Nosové *o* se v češtině i ruštině měnilo na *u*, zatímco měkké *jery* v silné pozici se zplnohlasnily na *e*, což nám zanechává *ušov* (závoj) a *uže* (provaz). Oba tyto výrazy máme doložené i v dalších rukopisech proložní legendy, přesněji rukopis č. 153, 161 a Prylucký pergamenový prolog píší *uže*, zatímco rukopisy č. 244 a 248 mají *uševъ*.¹⁰⁰ Je tedy dobře viditelné, proč se písaři dopustili této záměny. V závislosti na rozrůznění *uže* a *ušev* pak v dalších rukopisech nacházíme *УВРУСЪЗ*, případně naše *УВІВАЛО*. Že se původně jednalo o písařskou chybu, věří i Pekař¹⁰¹ Serebrjanskij¹⁰² se domnívá, že původní je *УЖЕ*. Opírá se o znění nejstarších rukopisů. Argumentuje ale tím, že sestavovatel proložní legendy nerozuměl slovu *УШЬВЪЗ*, protože ho vypustil, (případně nahradil slovem *uže*) aby ho teprve opisovači mohli rekonstruovat možná na základě prapůvodního textu (tedy Legendy X).

Vzhledem k tomu, že takováto záměna *uže* a *ušev* byla dobře proveditelná jen ve staroslověštině, a že se v identifikaci vražedného nástroje neshodují ani latinské legendy, můžeme se oprávněně domnívat, že alespoň některé latinské legendy čerpaly z legend staroslověnských. S největší pravděpodobností k této chybě došlo už v jednotlivých rukopisech Legendy X, odkud přešla jak do prologu, tak do latinských legend.

Jiří Sláma¹⁰³ spojuje způsob Ludmiliny smrti skrze germánský původ jejích vrahů (viz heslo *velmož*), s rituálními vraždami slovanských a normanských vdov právě uškrcením provazem, čímž byla zabitá odeslána za svým zesnulým manželem. Tento zvyk mohli podle Slámy vrahové znát. Třeštík¹⁰⁴ zase vzpomíná popis arabského cestovatele Ibn Fadlána, který píše o rituálním pohřbu nějakého velmože na řece Volze. Během piety byla uškrcenu mužova věrná otrokyně, aby ho mohla doprovázet

⁹⁸ Slovník jazyka staroslověnského, sv. 4, str. 589

⁹⁹ Serebrjanskij, 1929, str. 54

¹⁰⁰ Bláhová, Konzal, 1976, str. 283

¹⁰¹ Pekař, 1934, str. 35 v poznámce

¹⁰² Serebrjanskij, 1929, str. 54

¹⁰³ Hledíková – Sláma, 2015, str. 61

¹⁰⁴ Třeštík, 1990, str. 10-11

i na onom světě. Spis se ale v opisech porůznu rozchází a to právě v údajích o tom, jakým nástrojem byla otrokyně uškrcena a uvádí právě buď provaz, nebo ženský závoj, takže nepřináší žádné rozřešení této historické záhady.

Třeštík sám se ale přiklání k teorii se závojem, odvolává se na Kosmou zaznamenanou událost prosazování Ludmiliny svatosti zkouškou ohněm právě na kusu závoje, který přinesla abatyše kláštera sv. Jiří v Praze jako relikvii do právě otevíraného nového kostela. Látka prošla ohněm bez úhony, což bylo považováno za zázrak a napomohlo to znovudobývání Ludmiliny opomenuté slávy, ale neznamená to, že by se muselo jednat o vražednou zbraň. Jedná se o tzv. druhotnou relikvii, kterou se stávalo prakticky cokoli, co se dotklo ostatků světce, čímž nabylo zázračných vlastností. Pravděpodobně se tedy jedná jen o zdobenou látku, ve které byly ostatky přemyslovské kněžny zabaleny. (Více k tematice látek, které se našly po otevření Ludmilina hrobu roku 1981, píše Bravermanová.¹⁰⁵)

Také je nepravděpodobné, pokud se přikloníme k méně podložené variantě, že byl hlavním motivem vraždy pohansko-křesťanský spor, aby Tunna a Gommon přišli ozbrojeni jen sečnými/bodnými zbraněmi. Mučednická smrt skrze prolití krve musela být známa i širším vrstvám a Ludmila se o ni jistě nepřipravila jen kvůli tomu, že o ni sama žádala.

¹⁰⁵ Bravermanová, 2006

3.12 Praha

A-kmenové proprium loci se vyskytuje ve všech svatováclavských a svatoludmilských legendách, ovšem pouze v těch, jiná staroslověnská díla o Praze mlčí.¹⁰⁶ V ludmilské legendě je Praha uvedena až ve spojitosti s Václavem a Ludmilinou translací, Bořivojův přínos jakožto nejpravděpodobnějšího zakladatele všechny legendy zamlčují. Už na samotný původ pojmenování Praha, resp. *прага* existují dva rozšířené názory: Dle prvního se vychází ze substantiva *prag-*, čili práh, a to ve významu práh domu či s významem mělčina v řece, na kterých přirozeně vznikaly brody. Druhý výklad také počítá se základem *prag-*, ale od slovesa *pražiti*, pak by Praha stála na vyprahlém či vypáleném místě.¹⁰⁷

Kníže Bořivoj původně sídlil na Levém Hradci, ale později přesunul svou moc do Prahy, kde nejvyšší zřízení českých zemí vydrželo až do dnešních dní. To, že se tento přesun uskutečnil, dokládá existence kostela sv. Klimenta na Levém Hradci, stejně tak jako kostela panny Marie na Pražském hradě, oba založené knížetem Bořivoje nedlouho po sobě. Kníže musel svůj stolec přesunout z Levého Hradce do Prahy někdy v období mezi vystavěním kostela sv. Klimenta a lety 882 až 884, kam se datuje založení kostela P. Marie, podle Kristiánovy legendy došlo ke stěhování ihned po návratu z Moravského vyhnanství a to zhruba na místo, kde došlo ke střetu Bořivojových přívrženců s jeho odpůrci. Podle Frolíka a Smetánky se mělo jednat navíc o pro pohany významné místo, snad i s kamenným knížecím stolcem, doloženým z 11.-12. stol., na který byl uváděn zvolený vládce.¹⁰⁸ Právě na tomto stolci mohl být dosazen i Bořivoj, ale v pokřesťanštěné společnosti ztrácel původní význam.

Bořivoj ale Pražský hrad, přesněji hradiště, nezaložil od základu. Archeologické vykopávky v areálu Pražského hradu odhalily příkop (snad i s palisádou) a dvě srubová stavení datované mezi roky 850 a 860. Rychlé zanešení příkopu odpadky svědčí o intenzivním osídlování,¹⁰⁹ které následovalo po těchto letech, což je podpůrným důkazem přesídlení Bořivojova dvorce. Pohřebiště v blízkosti Pražského hradu ale dokazují, že prosperující společenství obývalo skalnatý ostroh ještě před Bořivojovým příchodem, o prosperitě svědčí hlavně hrob zřejmě významného bojovníka, možná dokonce jezdce, vybavený dýkami, křesadlem a dokonce mečem, což je na našem území neobvyklá skutečnost.¹¹⁰

Lokace Pražského hradiště a předchozího osídlení není překvapující – protáhlá terénní vyvýšenina ve své době uzavřená lesnatým porostem skýtala snadno uhájitelné útočiště. Logicky je snadněji opevnitelná a blízkost řeky skýtá mnohé výhody jak hradební, tak samozřejmě zemědělské. Přímo v areálu Pražského hradu jsou doložené dva, dnes již nepřilíš aktivní prameny, které jsou pro opevněné dvory významnou výhodou. Osídlování takovýchto lokací bylo v raném středověku běžné, jak dokazují archeologická naleziště i dochované obce s dlouhou historií (viz i Tetín).

¹⁰⁶ Slovník jazyka staroslověnského, sv. 3, str. 248

¹⁰⁷ Etymologický slovník jazyka staroslověnského, str. 696-697

¹⁰⁸ Frolík, Smetánka, 1997, str. 48

¹⁰⁹ tamtéž, str. 51-53

¹¹⁰ tamtéž, str. 55-59

Pražské hradiště a hlavně Bořivojovy dobré vztahy se Svatoplukem I. přivedly z upadající Velké Moravy do Prahy obchodníky a řemeslníky, přes Střední Čechy navíc odpradávná vedly dvě významné obchodní cesty, severojižní, která napojovala Čechy na Podunají, a východozápadní, která vedla z Francké říše na východ až za Velkou Moravu, což zejména na přelomu 9. a 10. stol. přineslo českému státu velký prospěch.¹¹¹

Tři kostely vybudované na Pražském hradě během prvních tří generací a první český klášter založený čtvrtou generací při kostele sv. Jiří přivedly do nadějného obchodního centra i zájem církve, což dalo vbrzku vzniknout metropoli unikátního měřítka.

¹¹¹ tamtéž, str. 33

3.13 Velmož

Substantivum „bojarin“ překládáno jako velmož, pán, člen knížecí skupiny či svobodný člověk je etymologicky mladší varianta od slova boljarinz, což byl původně protobaltský titul bojla/bulja vzniklé pravděpodobně od boylu – vysoký s příponou lar a následnou haplogií a metatezí.¹¹² Znění bojarin je pravděpodobně bohemismus, vyskytuje se jen v druhé staroslověnské legendě o sv. Václavu, svatováclavské proložní legendě a proložní legendě o sv. Ludmile.¹¹³ V našem případě jde o duálové tvary mask. a-kmene.

Označení obou vrahů jakožto *jejich* (tj. Drahomířiných) *velmožů* resp. jinak výše postavených mužů nám vypovídá mnohé o stavu tehdejší společnosti. Jestliže Drahomíra vybrala dva své vysoce postavené muže, aby vykonali její více než kontroverzní rozkaz, musela jim naprosto důvěřovat. Dvojice kolem sebe sice shromáždila skupinu kompliců, ale do Ludmilina domu vstupují jen oni dva¹¹⁴ (jak prozrazují duálové koncovky sloves). Taková důvěra ve své muže se Drahomíře nemusela vyplatit, ale pravděpodobně byla opodstatněná. Jak argumentují historici (např. J. Sláma¹¹⁵, D. Třeštík¹¹⁶), vrahové byli s největší pravděpodobností vikingští válečníci. Napovídají tomu jména obou vrahů, Tunna a Gomon, která se vyskytují v Kristiánově legendě a legendě Fuit. Jména jsou všeobecně přijímána jako germánská, ačkoliv Jakobson ztotožňuje jméno Gomon s ruským výrazem pro řev, hluk.¹¹⁷

Germánský původ naznačuje i způsob, jakým Ludmilu velmoži zabili a tuto myšlenku podporují i archeologické nálezy a historické zprávy, které dokládají, že od 7. stol. docházelo k velkému pohybu skandinávského národa za účely válečnými, kolonizačními, ale i obchodními.¹¹⁸ Vikingští válečníci se pak nechávali zaměstnávat ve vojenských skupinách knížat resp. kněžen a byli vysoce ceněni za své umění v boji, ale hlavně za svůj původ. U cizince s žádnou vazbou na místní prostředí a jistou závislostí na svém zaměstnavateli byla zaručena prakticky naprostá loajalita. Měla-li Drahomíra ve své družině skandinávské válečníky, určitě by vraždu staré kněžny nakázala jim.

Josef Pekař naopak o vrazích věří, že byli „již jistě muži českého jazyka“¹¹⁹ a jejich germánská jména spojuje s dlouhým dějinným područím Slovanů pod Germány. Argumentuje příhodou z Kristiána, kdy je vladařská schopnost knížete Strojmirá, který měl nahradit Bořivoje, znevážena tím, že mezi Němci zapomněl mluvit česky. To zajisté mohlo být problémem u panovníka, v žádném případě ale ne u válečníků, kteří svou případnou neznalost mluvy vynahradili bojovými schopnostmi.

¹¹² Etymologický slovník jazyka staroslověnského, str. 68

¹¹³ Slovník jazyka staroslověnského, sv. 1, str. 138

¹¹⁴ Oproti legendě Kristiánově, kde do Ludmilina domu vnikli Tunna a Gomon ještě s několika málo dalšími muži

¹¹⁵ Hledíková, Sláma, 2015 str. 58

¹¹⁶ Třeštík, 1990, str. 8

¹¹⁷ Jakobson, 1938, str. 225

¹¹⁸ Sláma, 1982, str. 135

¹¹⁹ Pekař, 1934, str. 15

V Kristiánově legendě se píše ale i o tom, jak Drahomíra zprvu zahrnovala rody obou vrahů svou přízní, a jak se nakonec obrátila proti nim. Tunna prchá se všemi svými příbuznými, což může, ale nemusí znamenat jeho český původ, protože u Gomona se vysloveně píše o bratrovi a potomcích, tedy se mohli oba velmoži stihnout v zemi usadit.

3.14 Kostel svatého Jiří

Výraz pro kostel, цркъзи, má ve své њv-kmenové podobě více významů, jedná se jak o kostel či chrám, tak například o shromáždění. V obou významech se hojně vyskytuje napříč staroslověnským písemnictvím.¹²⁰ Obdobně hojný výskyt má i proprium Jiří¹²¹ (staroslov. ještě геωργии), které se vyvinulo od řeckého Geòrgios, tedy od kompozita gé (země) a ergon (práce), česká obdoba Jiří vznikla pravděpodobně ze severoněmeckého znění Jürgen.¹²²

Jediná proložní legenda o sv. Ludmile zná místo odpočinku české kněžny v Praze jménem. Fuit píše, že byla odnesena na hrad (myšleno samozřejmě Prahu) a do kostela, kostel ale jménem nejmenuje. Naopak legenda Crescede fide píše, že kostel svatého Jiří založil kníže Vratislav, ale o pohřbívání kněžny Ludmily neví nic. Teprve z Kristiánovy legendy se dovídáme, že se Vratislav nedožil dostavění kostela sv. Jiří a že vysvěcen byl kostel až kvůli ukládání ostatků kněžny Ludmily, s čímž se váže zázrak se zaplavením hrobové jámy v neposvěcené půdě. Kristián i Fuit potvrzují také plnění příkazů mohučské synody z roku 813, které říkají, že k přenesení světcových ostatků je zapotřebí souhlas panovníka (v našem případě splývá v jedno s příkazem k přenesení) a souhlas biskupa (spojeno s vysvěcením kostela). O druhém požadavku proložní legenda nic nepíše, snad z toho důvodu, že okolnosti druhého pohřbívání sv. Ludmily a zázraků s tím spojených měly být obsaženy v proložní legendě k translaci sv. Ludmily, která ale nikdy nevznikla.

¹²⁰ Slovník jazyka staroslověnského, sv. 4, str. 830-832

¹²¹ tamtéž, sv. 1, str. 394

¹²² Kopečný, 1991, str. 116-117

3.15 Znamenja i čudesa

Es-kmenové substantivum čudo (чудо), tedy div, má nevyjasněný původ, existují dva připouštěné směry vzniku, oba vycházejí ze slovesa čuti a to buď od ie. *(s)keu- tj. vnímati smysly, tato varianta však nevysvětluje, odkud se v derivátu objevilo -d-, také sémantický posun od vnímat smysly na zázrak, div, je dosti krkolomný. Druhý možný vznik se uvádí od psl. *kudo, tj. divy působené zlými silami a kuditi s podobným významem. Jednotný nebo dostatečně přesvědčivý etymologický výklad ale stále chybí.¹²³ Vyskytuje se v mnohých staroslověnských památkách,¹²⁴ podobný výskyt má i ijo-kmenové znamení (ЗНАМЕНЬЕ).¹²⁵

Rozdíl počtu a povahy vypočtených zázraků nad Ludmiliným hrobem vedl odborníky k úsudku, že Proložní legenda nevychází z latinské legendy Fuit, přestože si jsou velmi podobné, ale že vychází z nějaké jiné, dosud neznámé legendy. Fuit i Prolog píše toliko o jednom stejném zázraku, o světlech nad Ludmiliným hrobem na Tetíně. Už zde je ale rozpor, Fuit píše, že se světla objevila třikrát, Prolog že každou noc. Prožření slepce na Tetíně těžko ztotožníme s uzdravením postiženého chlapce v Praze.

Samotný stručný výpis zázraků v Proložní legendě nás navádí k dvěma možným závěrům: Jedním je, že Staroslověnská legenda o sv. Ludmile obsahovala jen těchto pár zázraků z brzkých let po Ludmilině pohřbu, což by značilo starobylost původní legendy a že byla napsána brzy po Ludmilině smrti, respektive po roce 925, kdy bylo přeneseno Ludmilino tělo do Prahy, což samo předznamenávalo statut svěťce.

Druhý možný závěr, který může vycházet z krátkého výčtu zázraků, za předpokladu, že Legenda X jich obsahovala víc, a to třeba včetně zachovalosti Ludmilina těla při translaci, je takový, že měla vzniknout i druhá proložní legenda o sv. Ludmile ke dni jejího přenesení, tedy ke dni 10. listopadu.¹²⁶ Ta ale nikdy nevznikla. Serebrjanskij,¹²⁷ jak píše, osobně prohlédl 98 rukopisů ruského Prologu na druhou polovinu roku a na žádnou zmínku o sv. Ludmile mimo datum 16. září nenarazil.

¹²³ Etymologický slovník jazyka staroslověnského, str. 118

¹²⁴ Slovník jazyka staroslověnského, sv. 4, str. 897

¹²⁵ tamtéž, sv. 1, str. 679

¹²⁶ Argument, že přenesení ostatků je zahrnuto už v legendě k umučení by v této diskusi příliš neobstál, krátká zmínka o přenesení těla je i v proložní legendě o umučení sv. Václava, kdy je motiv přenesení rozpracován v legendě ke dni 4. března.

¹²⁷ Serebrjanskij, 1929, str. 63

3.16 Žila let 60 i 1 léto

Některé rukopisy legendy Fuit uvádějí dožitý věk kněžny Ludmily jako 41 let, což je logický nesmysl, pokud tatáž legenda píše, že Vratislav zemřel v 33 letech¹²⁸. Ludmila by tedy svého druhého syna¹²⁹ porodila v pouhých osmi letech. K této chybě došlo záměnou hlaholského M, které reprezentovalo číselnou hodnotu 60, za cyrilské M s číselnou hodnotou 40, pokud Fuit čerpala ze staroslověnských textů, případně některý opisovatel zaměnil pořadí římských číslic LXI na XLI.

Věk 61 let navíc souhlasí i se závěry antropologického zkoumání ostatků nejstarších Přemyslovců. Vlček¹³⁰ zkoumáním lebky sv. Ludmily, uchovávané v relikviářové bustě jako součást svatovítského pokladu, a ostatků nalezených pod oltářem v kostele svatého Jiří na Pražském hradě, stanovuje stáří Ludmily do kategorie maturus – senilis, tedy 60 let a více. Přestože věk 61 let je na svou dobu úctyhodný, Vlček potvrzuje výroky historiků, že Ludmila byla stále vitální a vlády-schopná žena, ačkoliv třeba se sklony k nadváze a pravděpodobně i migrénám, způsobenými zduřením lebečních kostí.

¹²⁸ ke spornosti tohoto údaje viz heslo Vratislav

¹²⁹ za předpokladu, že z šesti Ludmiliných dětí se narodili Spytihněv a Vratislav hned po sobě.

¹³⁰ Vlček, 1997, str. 74

3.17 V den sobotní, v první hodině noční

V celku konkrétně uvedený čas Ludmiliny smrti (vč. údaje o dni) by měl umožnit snadno určit i rok, ačkoliv právě o roku, kdy Ludmila zemřela, legendy nepíší. V rozmezí mezi předpokládanou Vratislavovou a Václavovou smrtí připadá v úvahu jen jedna sobota 16. září a to roku 920. Po konfrontaci s *Gesta Hungarorum*, se přistoupilo na údaj, že kníže Vratislav I. zemřel roku 921. Muselo tedy dojít k přehodnocení datace smrti kněžny Ludmily, která podle všech legend přežila oba své, nám známé, syny. Mohla snadno nastat situace, že by se umučení sv. Ludmily datovalo do více let, jako je tomu u sv. Václava, kde se většinový názor historiků neustále přelévá z roku 929 na 935 a naopak.

Některé rukopisy svatoludmilských legend navíc uvádějí datum 15. září (např. Fuit) pročež pro nás mají důležitou výpovědní hodnotu. 15. září připadalo na sobotu v roce 921, v souvislosti s úmrtím Vratislava tedy musíme dát tomuto údaji přednost. Vysvětlení údaje o 16. září nabízí už Kalousek,¹³¹ který upozorňuje, že v době vraždy kněžny Ludmily se počítal začátek dne od soumraku dne předešlého. 15. září večer je tedy už 16. září, správně bychom ale k 16. září měli tedy číst neděli. Jak tedy došlo ke spojení 16. září v sobotu?

Pravděpodobně došlo ke kolizi dvou tradic, kdy se podle starších legend (tedy pravděpodobně i podle *Legendy X*) uvádělo datum šestnáctého září, ke kterému se začal slavit i svátek sv. Ludmily, a mladších legend (Fuit), které uváděly jako osudový den sobotu 15. září. Vžitě datum, ke kterému se slaví umučení světce, se bude měnit jen těžce, ale připsat do legendy údaj o sobotě je mnohem snazší úkon.

¹³¹ Kalousek, 1901, str. 43 v poznámce

Závěr

Legendy byly významným kulturně-literárním prvkem v období středověku a významně ovlivnily i formování moderní společnosti, jmenovitě pak českého státu.

Prvotní úkol spočíval v shrnutí vývojových změn slovanských jazyků po rozpadu staroslověnštiny a v nastínění vývoje církevní slovanštiny v jednotlivých redakcích se zaměřením na redakci českou a ruskou. Porovnání těchto rozdílů v samotném textu legendy docházíme k závěru, že legenda vznikala a vyvíjela se v ruském prostředí, ačkoliv má svůj původ v Čechách, což dokládá užití lexikem velmi podobné lexiku v legendách svatováclavských. Výskyt hapax legomenon je primárně způsoben originalitou tématu textu.

Porovnáním textu prolovní legendy s texty legend latinských docházíme k jednoznačnému závěru, že prolovní legenda nemohla vzniknout jako výtah a překlad z legend latinských, naopak potvrzujeme existenci ztracené Legendy X, ze které čerpal jak prolog, tak latinské svatoludmilské legendy.

Komparací údajů, které se vyskytují v latinských legendách o sv. Ludmile, ale které neuvádí legenda prolovní, a s přihlédnutím k dvěma prolovními legendám o sv. Václavu, jsme došli k závěru, že měla vzniknout i prolovní legenda k translaci sv. Ludmily, k čemuž z neznámých důvodů nedošlo. K tomuto závěru nás vedl hlavně kusý výčet zázraků v prolovní legendě, stejně tak zamlčené okolnosti, které přenášení a pohřbívání těla v kostele sv. Jiří měly doprovázet.

Skrze vývojové změny v jazyku a s přihlédnutím k historickým pramenům docházíme k jednoznačnému závěru, že sv. Ludmila byla uškrcena provazem, nikoliv závojem, ačkoliv ten zmiňuje námi zkoumaný rukopis i mladší svatoludmilské legendy. Původně písarská chyba dala vzniknout romantické představě, která přežila dodnes. S přihlédnutím k faktickým důkazům musíme dát legendě naopak zapravdu v údaji, že Vratislav I. vládl 33 let, nikoliv žil.

Anotace

Jméno autora: Pavla Vojtová

Název fakulty: Filozofická fakulta

Název katedry: Katedra bohemistiky

Název diplomové práce: Církevněslovanská legenda o sv. Ludmile

Jméno vedoucího diplomové práce: doc. Mgr. Miroslav Vepřek, Ph.D.

Počet znaků: 76 055

Počet příloh: 2

Počet titulů použité literatury: 29

Klíčová slova: církevní slovanština, staroslověnština, legenda, sv. Ludmila, prolog, vývojové změny

Charakteristika práce: Cílem bakalářské diplomové práce bylo vytvořit první ucelenou práci o církevněslovanské proložní legendě o sv. Ludmile, která by shrnula předchozí bádání nad tímto textem a nezávisle pak zhodnotila vývoj legendy v ruském prostředí a to po stránce jazykové i s přihlédnutím k reáliím v legendě obsažených. V teoretické části se autorka zabývá charakteristikou a vývojem proložních knih, dále shrnuje vývojové změny staroslověnštiny se zaměřením na jejich rozdíly v češtině a ruštině. V praktické části se autorka práce primárně zaměřila na rozbor lexémů v textu legendy, které vypovídají o českých reáliích, neopomněla však zhodnotit ani neutrální výrazy či ojedinělý výraz pro užitý vražedný nástroj.

Resumé

Legends had been an important cultural and literary works in the Middle Ages and had a significant impact also on formation of modern society, namely the Czech state.

The first task was to summarize the developmental changes in Slavic languages after the dissolution of Old Church Slavonic language and to outline the development of Church Slavonic language in individual recensions with focus on the Czech and the Russian ones. By comparison of these differences in the text of the legend itself we have concluded that the legend was created and shaped in a Russian area, although it had originated in Bohemia. That is proved by a lexicon used in the legend which is very similar to the lexicon in legends of Saint Wenceslas. Occurrence of hapax legomenon is caused primarily by originality of the topic of the text.

Comparing the text of the prologue legend with the texts of Latin legends we have come to the conclusion that the prologue legend could not have originated from an extract and translation of Latin legends. On the contrary, we confirm the existence of the lost Legend X, from which drew both the prologue and the Latin legends of Saint Ludmila.

By comparison of data in Latin legends of Saint Ludmila, which do not appear in the prologue legend, and considering the two prologue legends about Saint Wenceslas, we have come to the conclusion that there should have been another prologue legend connected with translation of Saint Ludmila which has not been written for unknown reasons. We came to this conclusion mainly because of a scanty enumeration of miracles in prologue legend and also because the circumstances of the transfer and the burial of the body in the Church of Saint George are not described there.

Through developmental changes of language and taking into consideration the historical sources we have concluded that Saint Ludmila was strangled by a rope, not a veil, although the veil is mentioned by the examined manuscript and later legends of Saint Ludmila. Mistake of a scribe has led to an emergence of a romantic idea which lasts to this day. On the other hand, taking into account the factual evidence, we have to agree with the legend that Vratislaus I. did not live for 33 years. The right interpretation is that he reigned for 33 years.

Užitá literatura

- CHALOUPECKÝ, Václav. *Na úsvitu křesťanství: z naší literární tvorby doby románské v století IX.-XIII.* Praha: Evropský literární klub, 1942. Knihovna Slavín.
- CHALOUPECKÝ, Václav. Svatováclavský sborník: Na památku 1000. výročí smrti knížete Václava Svatého. Praha: Národní výbor pro oslavu svatováclavského tisíciletí, 1939.
- BLÁHOVÁ, Emilie, KONZAL, Václav, ROGOV, Alexander Ivanovič. *Staroslověnské legendy českého původu: Nejstarší kapitoly z dějin česko-ruských kulturních vztahů.* Praha: Vyšehrad, 1976.
- BRAVERMANOVÁ, Milena. *Relikviářové tkaniny z tumbly sv. Ludmily.* In: In: Nomine Liudmilam: Sborník prací k počtě svaté Ludmily. Mělník. 2006 ISBN: 80-239-7593-5.
- BRIDEL, Bedřich a VAŠICA Josef. *Život svatého Ivana, prvního v Čechách poustevníka a vyznavače od Bedřicha Bridela z Tovaryšstva Ježíšova.* V Břevnově: Benediktinské opatství, 1936. Knihnice Opus Dei.
- CIBULKA, Josef. *Vypravování legendy Kristiánovy o pokřtění Bořivoje.* In: Sborník k sedmdesátinám Jana Květa. Praha: 1965.
- HAVLOVÁ, E. – ERHART, A. – JANYŠKOVÁ, I. (red.): *Etymologický slovník jazyka staroslověnského.* Sešity I–XIV. Academia, Praha 1989–2008, Sešity XV–XVI. Pribun EU, Brno 2012–.
- HLEDÍKOVÁ, Zdeňka a SLÁMA, Jiří. *Svatá Ludmila.* In: Střední Čechy, kolébka národních patronů. Kladno: 2015. ISBN: 978-80-904728-9-1
- JAKOBSON, Roman. *Význam ruské filologie pro bohemistiku.* [online] In Slovo a slovesnost. č. 4, 1938, str. 222–239 [cit. 23. 6. 2018] dostupné z: <http://sas.ujc.cas.cz/archiv.php?lang=en&art=267>
- KALOUSEK, Josef. *Obrana knížete Václava Svatého proti smyšlenkám a křivým úsudkům o jeho povaze.* 2., rozmn. vyd. Praha: Bursík a Kohout, 1901.
- KOPEČNÝ, František. *Průvodce našimi jmény.* 2., přeprac. a rozš. vyd. Praha: Academia, 1991. ISBN 80-200-0016-X.
- KRÁLÍK, Oldřich. *Nejstarší rodokmen české literatury.* Praha: Československý spisovatel, 1971.
- KURZ, Josef. *Učebnice jazyka staroslověnského.* Praha: Státní pedagogické nakladatelství. 1969.
- KURZ, Josef – HAUPTOVÁ, Zoe (ed.): *Slovník jazyka staroslověnského. Lexicon linguae palaeoslovenicae, I – IV.* Academia, Euroslavica, 1966–1997.
- LAMPRECHT, Arnošt, ŠLOSAR, Dušan, BAUER, Jaroslav. *Historická mluvnice češtiny.* Praha: Státní pedagogické nakladatelství. 1986

- MAREŠ, František Václav. *An anthology of Church Slavonic texts of Western (Czech) origin: with an outline of Czech-Church Slavonic language and literature and with a selected bibliography*. München: Wilhelm Fink, 1979. Slavische Propyläen. Text in Neu- und Nachdrucken. ISBN 3-7705-1626-5.
- MEDUNA, Petr. *Ludmila z kraje slovanského*. In: Nomine Liudmilam: Sborník prací k počtě svaté Ludmily. Mělník. 2006 ISBN: 80-239-7593-5.
- NIEDERLE, Lubor. *Slovanské starožitnosti III. (Původ a počátky Slovanů západních)*, Praha: Bursík & Kohout, 1919.
- PEKAŘ, Josef. *Svatý Václav*. In: Svatováclavský sborník. Praha: Národní výbor pro oslavu svatováclavského tisíciletí, 1933.
- PEKAŘ, Josef. *Nejstarší kronika Česká: ku kritice legend o sv. Ludmile, sv. Václavu a sv. Prokopu*. Praha: Bursík a Kohout, 1903.
- PROFANTOVÁ, Naďa. *Život kněžny Ludmily, drama na přelomu epoch*. In: Nomine Liudmilam: Sborník prací k počtě svaté Ludmily. Mělník. 2006 ISBN: 80-239-7593-5.
- PROFANTOVÁ, Naďa. *Kněžna Ludmila: Vládkyně a světice, zakladatelka dynastie*. Praha: EPOCHA, 1996. ISBN 80-902129-4-8.
- SEREBRJANSKIJ, N. J. *Proložní legendy o sv. Lidmile a o sv. Václavu*. In: Sborník staroslovanských památek o sv. Václavu a sv. Lidmile. Praha: Česká akademie věd. 1929
- SLÁMA, Jiří a kol. *Nástin evropského pravěku* Praha: Univerzita Karlova. 1982
- SLÁMA, Jiří. *Počátky křesťanství v Čechách*. In: Nomine Liudmilam: Sborník prací k počtě svaté Ludmily. Mělník. 2006. ISBN: 80-239-7593-5
- SLÁMA, Jiří, ŘOUTIL, Michal. *Tetín svaté Ludmily*. In: Tetín svaté Ludmily: místo, dějiny a spiritualita. Praha: Dokořán, 2017. ISBN 978-80-7363-771-2.
- STOLZ, Daniel, SKLENÁŘ, Karel, MATOUŠEK, Václav. *Tetín pravěký*. In: Nomine Liudmilam: Sborník prací k počtě svaté Ludmily. Mělník. 2006. ISBN: 80-239-7593-5.
- VEČERKA, Radoslav. *Staroslověnština v kontextu slovanských jazyků*. Olomouc: Universita Palackého. 2006. ISBN: 80-244-0889-9.
- VLČEK, Emanuel. *Fyzické osobnosti českých panovníků. Díl 1, Nejstarší Přemyslovci: atlas kosterních pozůstatků prvních sedmi historicky známých generací Přemyslovců s podrobným komentářem a historickými poznámkami*. Praha: Vesmír, 1997, ISBN 8085977095.

Přílohy

Text legendy

Text je uveden podle rukopisu č. 247¹³²

во тѣ^ж днѣ сѣоѣ
мци • людьмилзи бабзи сѣа^в вѣс
блжнаѣ людмила баше ѿ зє-
мла сербьскзиѣ • кназа
сербьскаго дщи • и ѿдана
вѣ^си за чешьскаго кназа • ѿме-
немь боривои • бахѹ же тогда
не крѣпни вси • егда же вѣста
в купь • просвѣтиста са има
очи срдчнѣи • и крѣтиста са во
има ѿца и сѣа и сѣго дѣа • и со-
здаста цркви • и собкуписта
иєрѣѣѣ • и родиста • г • снзи • и дщє-
ри • боривои же • л • и • с • лѣ^в жи-
тъѣ сєго ѿидє • блжнаѣ же лю-
дмила всю печаль имашє кз
боѹ • и все своє имѣнѣє вѣ мѣти-
ню нишимз рздѣѣѣ • снз же ю-
ѣ «вратиславз приѣ столз ѿчѣ.
и тз владѣвз • л • и • г • лѣ^в • по-
чи ѿ гдѣ^с • і приѣ власть вачє-
славз внѹкз людмилинз • то-

¹³² Mareš, 1979, str. 131-133

ГДА НАЧА МЗІСЛИТИ МТИ ВАЧЕ-
СЛАВЛА НА СВЕКРОВЬ СВОЮ ЗЛО ·
ЛЮДМИЛУ И ВСАЧЬСКЗИ ИСКА-
ШЕ ПОГОУБИТИ Ю · РАЗУМЪ-
ВШИ ЖЕ ЛЮДМИЛА ТИДЕ ВО И-
НЗ ГРАДЪ · ТЕТИНЪ НАРИЦАЕ-
МЪ · СНОХА ЖЕ ЮА СВѢЩА СА СЪ
ДВѢМА БОЯРИНОМА ЮА · Ї ПО-
СЛА Ю В ТЕТИНЪ · ДА БЗІСТА Ю
ПОГУБИЛИ · ПРИШЕДША ЖЕ РА-
ЗБОИНИКА ТА · СОВКУПИСТА
О СОБѢ МНОЖЬСТВО ЗЛОДѢИ ПО-
ДОВЪЗИХЪЗЪ ИМА · ВЕЧЕРУ ЖЕ БЗІВЪ-
ШЮ УСТУПИША ДВОРЪ ЮА СЪ О-
РУЖЬЕМЪ · И РАЗБИВШЕ ДВЕРИ
ВНИДОША БЪ ХРАМЪ · ИМША
ЖЕ ЛЮДМИЛУ · ВЪЗВЕВЕРГОСТА ОУ-
БИВАЛО СНЕМША СЪ ГЛАВЪИ ЮА ·
НА ШЮ ИИ · И ТѢМЪ ОУДАВИСТА
Ю · И ТАКО ПРИИТЪ КОНЕЦЪ ЖИ-
ТЬЮ ВЪ ДНЬ СУБОТНИИ ВЪ · А · ЧА
НОЩИ · ЖИВШИ ЛѢ · ̄ · И · А · ЛѢ ·
И БОУ ОУГОДИВШИ · И МЧНЬА БѢ-
НЕЦЪ ПРИИМШИ · БЪ БО ПОКАЗА
Т ѿ НЕА ЗНАМЕНЬА И ЧЮДЕСА · НА
МѢСТѢ ИДЕЖЕ БѢ ПОГРЕБЕНА · НЕ

БѢ БО ВЪ ЦР̄КВИ • НО ПОДЪ СТѢНО-
Ю ГРАДА • ИДѢЖЕ ЯВЛАХУ СА ПО
ЕСА НОЩИ СВѢЩА ГОРАЩА • Ъ НѢ-
КЗИ СЛѢПЕЦЬ ПРОЗРѢ ПРИКО-
СНУВЪ СА ПЕРСТИ • ИДѢЖЕ ЛЮДЬ-
МИЛА ЛЕЖАШЕ • И Ѡ ТОЛѢ МНО-
ГА ВЪША ЗНАМЕНЬЯ И ЧЮДЕСА •
ЯЖЕ СЛЪШАВЪ ВНУКЪ ЯМЪ БАЧЕ-
СЛАВЪ • ПОТЩАВЪ СА ПРИНЕСЕ БА-
ВУ СВОЮ ВЪ СЛАВЕНЗИ ГРАДЪ ПРА-
ГОУ • Ъ ПОЛОЖИ МОЩИ ЯМЪ ВЪ
ЦР̄КВИ СТГО ГЕОРГИЯ •
ЪДѢЖЕ И НЪКНѢ МНОГА СУТЬ ЧЮСА :-

Překlad¹³³

V týž den svaté mučednice Ludmily, báby sv. Václava.

Blahoslavená Ludmila byla ze země srbské, knížete srbského dcera. Byla provdána za českého knížete jménem Bořivoj. Tehdy pak ne všichni byli pokřtěni. A když byli spolu, rozjasnily se oči srdce jejich a byli pokřtěni ve jménu Otce i Syna i Ducha svatého. I vystavěli chrámy a shromáždili kněžstvo.

A zplodili tři syny a dcery. Bořivoj však v šestatřiceti letech odešel z tohoto života.

Blahoslavená Ludmila pak všechnu starost zaměřovala k Bohu a všechno své jmění rozdala chudým jako almužnu. A otcovský stolec převzal její syn Vratislav. Ten pak, *vládnouc* třiatřiceti let, spočinul v Pánu. I ujal se vlády Václav, Ludmilin vnuk.

Tehdy začala matka Václavova obmýšlet zlo proti své tchyni Ludmile a všemožně hledala, (jak) ji zahubit.

Když to však Ludmila poznala, odešla na jiný hrad, zvaný Tetín. Ale její snacha se smluvila s velmoži a poslala je na Tetín, aby její tchyni Ludmilu zahubili. A když ti dva lotři přišli, shromáždili kolem sebe množství zlosynů sobě podobných.

A když nastal večer, obstoupili se zbraní dvůr. A rozbili dveře a vešli do domu. Chopivše se pak Ludmily, hodili jí na šíji provaz a uškrtili ji.

A tak vzala konec života, v den sobotní, v první hodině noční. Žila let šedesát a jedno léto. A zalíbila se Bohu, přijavši korunu mučednickou. Neboť Bůh skrze ni ukázal znamení a div na místě, kde byla pohřbena – nebylo (to) totiž v kostele, ale pode zdi hradní – a tam se po všechny noci zjevovaly hořící svíce; a jakýsi slepec prohlédl, dotknuv se prsti, kde Ludmila ležela. A od té doby se událo mnoho zázraků. Uslyšel o nich její vnuk Václav, (a) spěšně přenesl svou bábu do slavného města Prahy a uložil její ostatky v kostele svatého Jiří. A tam se dějí i nyní mnohá znamení a zázraky.

¹³³ Překlad je uveden ve znění z Bláhová-Konzal, 1976, str. 273-274 s úpravami autorky BP. Úpravy jsou značené kurzívou.